

Б. СЕЙИДБЭЙЛИ

Г И И М Ә Т Л И

драммылары

УШАГКӘНЧНӘШР
БАКЫ — 1952

НЭСЭН СЕЙИДБЭИЛИ

ГИЙМƏТЛИ
даръомлар

Азербайчан
Ушаг вә Көчләр Эдәбияты Нәшрийяты
Бақы — 1952

Р

ГИЙМЭТЛИ ДАМЧЫЛАР

Зүлейха ичласын лап ахырында сөз алды.

Ашам хава бүркү иди. Истеһсалат мушавирәси кечирилән нефтайыран заводун бөйүк клубу чох исти иди. Намы йорулмушду, лакин Зүлейханы диггәтлә динлэйирдиләр. Намы марагланьрды ки, биринчи сехин ени рәйсинә дейәчәк. Ону рәислийә лап бу яхынларда тәйин әтмишдиләр. Зүлейха бир нечә күн бундан әввәл диплом иши мудафиә эдиб, мүнәндис ады алмышды. Бу вахта гәдәр о, бригадир вәзифәсиндә чалышырды.

Трибунада орта яшлы, көй палтар кеймиш бир гадын дурмушду. Онун ағ яхалығы сакит вә гарабуғдайы симасына хош бир ифадә верирди. Зүлейханын нәзәрләри ити, һәрәкәтләри чевик иди.

Зүлейха нитгини гуртарараг, мәһсулун мая дәйәрини ашағы салмаға вә биринчи сехин истеһсал фаизини йүксәлтмәйә сөз верди. Зүлейханын вердийи бу вәд чох көзләнилмәз олду.

— Балкә конкрет дейәсиниз, һасилаты нә үсулла артырмаг фикриндәсиниз?—дейә икинчи сехин рәиси, мөһ-

кәм бәдәли бир мүнәндис ериндән сәсләнди.—Сиз нә ки-
ми техники тәдбирләр көрмәк фикриндәсиниз?

— Мән сехи һәлә тәзә гәбул әтмишәм.—дейә Зүлейха сөзүнә давам әтди.—Анчаг көрүрәм ки, һәлә чох шей ча-
тышмыр. Анчаг буна бахмаяраг, даһа яхшы ишләмәк мүм-
күндүр. Һәләлик бу барәдә әтрафлы данышмаг үчүн чә-
тинлик чәкирәм.

О, мүнәндисин күлүмсәдийини көрүб гәг'и бир сәслә
әлава әтди:

— Һәр һалда мән өз сөзләримә чавабдәһәм.

Зүлейха ичласдан заводун баш мүнәндиси илә бир ердә
чыхды. Баш мүнәндис нәзакәтлә ишарә вурду ки, кәрәк о,
башга сех рәисләрини өзүндән ничитмәйәйди. Биринчи
сех нечә айдан бәридир ки, планы 102 фаз еринә етирир.
Һасилаты даһа да артырмаг о гәдәр дә асан иш дейил.

— Сиз белә зәнн әдирсинизми?—дейә Зүлейха аста-
дан сорушду.

Баш мүнәндис күлдү:

— Мән мө'чүзәйә инанан адамлардан дейиләм.

— Әлә мән дә мө'чүзә көстәрмәк фикриндә дейиләм,—
дейә Зүлейха мәнәли бир тәрздә чаваб верди.—Бәлкә
ишә лап ади мәсәләләрдән башладыг.

Зүлейха о кечә сәһәрә кими ояг галды. Сәһәр ачылан
кими завода кетди.

Нефтайыран заводун габағында узун бир систерн га-
тары даянмышды. Бу гатар нефтлә долдурулмалы иди.

Зүлейха заводун ишыл рәнкли дарвазасындан һәйәтә
кирди, һәйәтин дивары динбиндә әкилмиш чичәкләри сула-
ян гоча бир киши ону саламлады:

— Сабаһын хейир, гызым.

— Сабаһын хейир, Әли дайы.

Кишинин көзү Зүлейхада олдуғундан, әлиндәки шланг
дивары юмаға башлады. Әли киши папағыны көзүнүн үс-
түндән галдырыб сөзүнә давам әтди:

— Әлә дейирләр ки, бураларда күл битмәз. Бир көр
нә аләмдир!

Зүлейха она яхынлашды, әйилиб тәзә ачмыш чичәк-
ләри ийләди, сонра дикәлиб гочанын күнәшдән гаралмыш
сифәтинә бахды.

— Бәс ағачлар нечә?

— Тумурчуглянйб, гызым.

— Чох сағ олуи, Әли дайы, даһа нә лазым олса кәләр-
синиз яныма.

Зүлейха йолуна давам әтди. Һәрәрәт дәйишдиричи ири
боруларын янындан кечиб даш пилләканларла һәйәтә
әнәндә бир нәфәр ону сәсләди:

— Зүлейха хала!

Ону сәсләйән гыз он едди яшында оларды. Шәфигә ча-
тыб онун гаршысында әлә даянды'ки, әлә бил дейирди:
«Бах көр, бәйәннисән?»

Зүлейха әдәти үзрә көзләрини азча гыйыб бир нечә са-
нийә диггәтлә Шәфигәнин палтарына бахды, башынын
ишарәси илә бәйәндиини билдирди. Инди о, көзләрини
гызын үзүнә тикиб, әлә бил ки, онун һәйәчанлы гара көз-
ләринә, саф симасына йох, гәлбинә бахырды. Кәнчлик!
Өмрүн ән көзәл чағлары! Анчаг Зүлейха һеч вахт Шәфи-
гә кими гәшәнк олмайыб. О, Шәфигә яшда оlanda көк бир
гыз иди. О, Надирилә Гурғунун дәмил пилләканлары илә
юхары галханда башы кичәлләнмиш, Надирилә әлиндән
япышмышды. Зүлейха Надирилә дәмил кими мөһкәм әлинә
тохундугда һәм утанмыш, һәм дә горхмушду. Кәнчлик ча-
ғында олан бу кичик һадисә бир аныг Зүлейханын ядына
дүшду.

Шәфигә гашларыны чатды вә тәләсә-тәләсә деди:

— Зүлейха хала, енә бу электротехник дүнән бизимлә
дава салды.

— Ким, Зейнал?

— Һә, дейир ки, иштаһыныз бөйүкдүр. Гурғунуз чох
энеркия ейир.

Зүлейха күлүмсүндү:

— Сән нә дедин?

— Дедим ки, сәннин кими симич олсайдым, гурғум һа-
мыдан ирәлидә кетмәзди.

— Яхшы, кет нөвбәни гәбул әлә, бу барәдә сонра даны-
шарыг.

Шәфигә тез дөнүб гурғуя тәрәф гачды. Гурғу баш-
ағағы гоюлмуш нәһәнк флейтая бәнзәйирди. Онун көвдә-
синә сарылмыш борулар вә мәртәбә-мәртәбә һәрләнен дар

дәмир пилләкәнләр арасындакы кранлар диггәти чөлб эдирди.

Он икн күн бундан әввәл Зүлейха да бу гурғуда бригадир вәзифәсиндә ишләйрди. Инди исә о бу сехин рәиси иди.

Өз кабинетинә кетмәмишдән габаг Зүлейха сехи кәзмәйә башлады. Һәр ян тәмиз вә сәлигәли иди. Систерн вагонларына бәнзәр ян-яна даянмыш сүд рәнкли икн деһидратор үзәриндә «Бөйүк Сталин тикинтиләриннә» сөзләри язылмышды. Зүлейха һәр ердә боруларын кранларына диггәтлә бахырды. Кранларын бә'зиси бухар бурахыб әтрафа фышылгы салыр, бә'зиләриндән исә дамчы-дамчы мәллүл ахырды. Сон заманлар Зүлейха бу кранлара чох диггәт етирди. О, бу сехи чох да яхшы вәзийәтдә гәбул этмәмишди.

Заводун йогун фити сәһәр нөвбәсинин башландығыны хәбәр верди. Баягдан кимсәсиз көрүнән һәйәтдә бир чанланма башлады. Оператор муавинләри вә операторларын бә'зиси нөвбәни тәһвил верир, бә'зиләри дә гәбул эдирдиләр.

Зүлейха өз тәмиз, ишыгы иш отағына кечди. Қатибәни чағырыб тапшырды ки, нөвбә гуртарандан сонра сехин мәс'ул ишчиләрини онун янына чағырсын.

Бу вахт гапы ачылды. Уча бойлу, мешин пенчәк кеймиш бир киши ичәри кирди. Онун отуз икн яшы оларды. Юмшаг сачлары сәлигә илә дала даранмышды.

— Салам, йолдаш рәис.

— Салам, йолдаш мүнәндис,—дейә Зүлейха ону гаршылайыб әл верди,—буюр отур.

Киши язы столуна сөйкәнмиш узун столун архасында отуруб әлләрини дараглады.

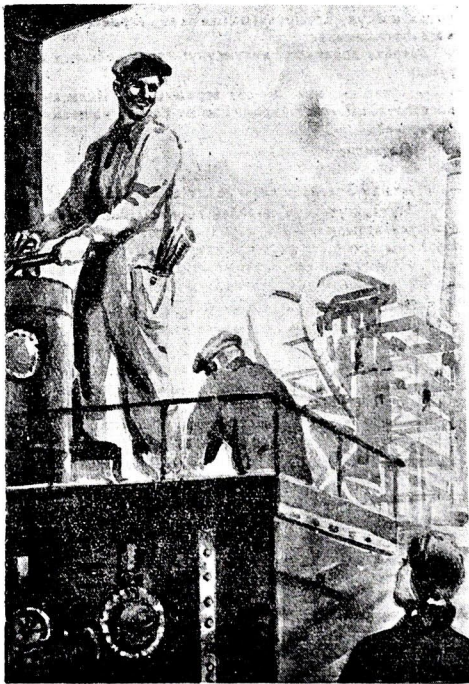
— Һәйәтимиз бағчабаға дөнүб.

— Мәкәр писдир?

— Нийә, чичәк чох көзәл шейдир. Бу вакта гәдәр нефт-айыран заводун һәйәгиндә белә шей олмайыб. Анчар һейф ки, онлар мәһсулу артырмаға һеч бир көмәк әтир.

Зүлейха да онун янында әйләшди.

— Мустафа, мән бу күн бу барәдә мушавирә чағырмышам, она көрә сәнинлә мәсләһәтләшмәк истәйирәм.

Мустафа наразы һалда башыны тәрпәтди.

— Ахы сән нийә дүнән бүтүн завод ишчиләринин габагында мәнсулу артырачагымыза сөз вердин? Мәнимлә мәсләһәтләшмәдин?

Зүлейха додагалты күлүмсүнүб стола сөйкәнди вә сорушду:

— Тутаг ки, мән һеч сөз вермәмишәм. Инди сәнинлә мәсләһәтләшмәк истәйирәм. Сән бу барәдә нә тәклиф эдә биләрсән?

— Чәтиндир.

— Нийә?

Мустафа Зүлейхая сары дөндү вә гәт'нийәтлә деди:

— Чүнки гурғунун мүййән нормасы, иш һүдуду вар. Мәнсулу артырмаг үчүн норманы артырмаг лазымдыр. Норманы артырмаг үчүн исә ени, мүнүм техники тәклифләр вә дәйнишликләр лазымдыр. Бунларын һеч бири олмадан... Ахы сән нийә мәнимлә мәсләһәтләшмәдин?

— Мәсләһәтләшсәйдим дә мәнә бу чавабы верәчәкдин?

— Бундан артыг чаваб олмаз ки! Инди һамы көзүң тикиб бизим сехә.

Зүлейха аяға галхыб отагда кәзинмәйә башлады.

— Демәк, сәнин фикринчә анчаг мүнүм техники дәйнишликләрлә мәнсулу артырмаг олар, эләми?

Мустафа да аяға галхыб ики әлини столун үстүнә гойду.

— Бәли, өзү дә бизим гурғуда. Ән гүдрәтли гурғу сәйлийыр.

— Гурғуя сөзүм йохдур. Иш бизим сәһләнкарлығымыздадыр.

— Мәсәлән?

— Мәсәлән, сехдә нечә йүз кран вар?

— Тутаг ки, чохдур.

— Бу кранларын он фанзи ахыр... Гырагдан баханда бу, адама һеч бир шей кими көрүнүр. Анчаг онларын һамысыны чәмләйиб ийирми дөрд саата, сонра бир ая, сонра исә бир илә вуранда нәһәнк бир селә чеврилир. Бу исә тонлар демәкдир. Биз бу вахта гәдәр буна аз фикир вермишик.

— Бу ки, сех мүнәндисинин иши дейил, чилинкәрин ишидир.

— Йох, бу һәм сәнин, һәм дә мәним ишимдир. Биз буна диггәт етирсәк чилинкәр дә өз үзәринә дүшән мәс'улийәти даһа яхшы билсә эдәр. Сонра, дүнән Зейнал гурғуя кәлиб Шәфигә илә дава салыб ки, энеркияны чох ишләдир. Буна сән нә дейәрсән?

— Буна һеч бир шей! Онларын арасында нә исә вар, һеч вахт сөзләри дүз кәлмир.

Зүлейха күлүмсүндү.

— Онларын сөзләри кәләчәкдә дә дүз кәлмәсә, завод илдә бир нечә мин киловат артыг энеркия ишләтмәйә мәнбур олачаг.

Мустафа башыны булаяраг әтираз этди:

— Шәфигә энеркияны һәмишәкиндән артыг ишләтмир. Бир дә, ким билир, балкә башга шөбә ишләдир, Зейнал исә дүшүб Шәфигәнин үстүнә.

— Белә этмәк лазымдыр ки, Шәфигәнин нә гәдәр энеркия ишләтдийи мә'лум олсун. Онда һәр кәс өзүнә чавабдәһ олар.

— Бу да электротехникин ишидир.

Зүлейха она яхынлашды:

— Бах, буна көрә, Мустафа, сәнә элә кәлир ки, анчаг бөйүк дәйнишликләр апармагла мәнсулу артырмаг олар. Әсл мәсәлә дә дахили имканлардан истифадә этмәк мәсәләсидир. Гурғумуза сөз йохдур, анчаг биз онун гүввәсиндән истәдийимиз кими истифадә эдә билмирик, — Зүлейха енә күлүмсүндү, — сән элә биләрсән мән башга сехләрә әл гатмаячагам? Гой өз сехимдә ишләри гайдая салым, сонра көрәрсән нә эдәрәм. Инди дилим кәдәкдир, чүнки өз сехимдә иш чох да яхшы дейил. Сәнчә бу мәним ишим дейил. Амма мәнә элә кәлир ки, бүтүн заводун иши мәним ишимдир.

Мустафа гашларыны галдырыб алт додағыны ирәли верди, дырнағы илә столун үстүнә салынмыш гырмызы парчадакы мүрәккәб ләкәсини газыя-газыя деди:

— Гәрибәдир, һәм планы еринә етирәсэн, һәм дә сәни сәһләнкарлыгда тагсырландырсынлар?

— Мән өзүмү дә тагсырландырырам. Она көрә ки, гур-

ғумузун күчүндөн максимум истифадә эдә билмирик. Һәлә бу һарасыдыр, көр мүшавирә орталыға нә гәдәр мәсәлә атачаг.

Мустафа башыны галдырыб Зүлейханын дәрин, ишыгылы көзләринә бахды.

— Бәлкә дә сән дүз дейрһән,—деди—она көрә мүшавирәдән габаг, мән дә сеһи сән дейән чәһәтдән йохлайым.

Мустафа гапыны ачыб кетмәк истәйирди ки, бирдән телефонун зәнки чалынды. Зүлейха дәстәйи көтүрдү. Чаваб вермәйә мачал тапмамыш, Шәфигәнин сәсини эшитди вә үзү чиддиләшди.

— Тез йохлайыңыз,—деди.

— Нә олуб?—дейә Мустафа хәбәр алды.

— Гургуя хам нефт верән мәркәздәнгачма насосу даяныб.

Буну эшитчәк Мустафа тез худаһафизләшиб гургуя чары гачды.

Оператор отагынын ашағы мәртәбәси маторхана иди. Кәнч машинчы, насосу яғлаян яшылы бир арвад вә Шәфигә даянымыш насосу көздән кечирирдиләр. Кейдийи комбинезон Шәфигәнин көрүнүшүнү дәйишимшиди. Мустафа ичәри кирәндә һамы онун әтрафына топлашды. Тәкчә машинчы оғлан насосла әлләшә-әлләшә мүһәндисә мурачиәтлә деди:

— Насосда бир шей йохдур.

Оператор мұавинләриндән бири тез ашағы гачыб ғышгырды:

— Гургунун һәрарәти артыр!

— Хам нефт верилмәйәндә артачаг да,—дейә Мустафа көзүнү даянымыш насосдан айырмайраг чәлд әмр верди:—Нефт верилишини кечирин бухар насосуна.

Зүлейха да маторхана қәлиб мәсәланиң нә ердә олдуғуну өйрәндикдән сонра Шәфигә вә Мустафа илә юхары, оператор отагына чыхды.

Отағын дәмир диварларында онларла мүрәккәб чиһазлар гурулмушду. Күнчдә язы столу, күрсү вә телефон варды.

Стаға бир оғлан дахил олду. Әйниндә мазутдан вә ядан ләкәләнмиш иш палтары варды. Чәсарәтлә жарлаян

гумрал көзләри, бурнунун кениш пәрәләри она өткәм вә ирадәли бир көркәм верирди. О, һамыя салам вериб Шәфигәйә сары дөңдү:

— Енә нә олуб?

— Даян,—дейә Мустафа ону сахлады вә Шәфигәдән сорушду:

— Сән билән насос нийә бирдән-бирә даянды?

Шәфигә динмәди. Сонра кәлән оғлана тәрәф дөңүб деди:

— Мәнә элә кәлир ки, һарада исә бир ердә кабелләр бирләшиб, она көрә насоса кәлән әнеркия кәсилиб.

Оғлан Шәфигәйә бахды:

— Сәнә элә кәлир ки, тагсыркар мәнәм. Кабелләрә бахмаг электрик шөбәсинин ишидир.

Бу чавабы эшиңдәндә нәдәнсә, Мустафа илә Зүлейханын нәзәрләри бир-биринә саташды. Зүлейха додагалты күлүмсүндү. Мустафа исә баяг өзү дә Зүлейхая белә чаваблар вердийини хатырлайыб ғашларыны чатды.

Зейнал дөңүб ачыгылы-ачыгылы Шәфигәйә бахды:

— Чох әнеркия ейир,—деди.

— Башга гургулар нечә?

— Элә башгалары да!

— Даһа нийә тәк Шәфигәнин үстүнә дүшмүсән? Әкәр бу үмуми бир һалдырса, сән бунун даваасыны мәнимлә, я да йолдаш Мустафа илә этмәлисән. Бу ғызын нә тагсыры вар?

Зейнал истәйирди десин: «Тагсыры чохдур», аңчаг бунун ишә һеч бир дәхли олмадығыны гәт эдиб динмәди.

— Бәлкә башга шөбәлар чох ишләдир?—дейә Мустафа сорушду.

Зейнал башыны тәрпәдиб Мустафанын үзүнә бахды:

— Ай йолдаш Мустафа, бу гургу мәнсул бурахыр? Бурахыр. Мәнсул гурғудан конденсатора кедир? Кедир. Конденсатор бу мәнсулу союдур? Союдур. Соютмаг үчүн насос дәннздән ора су вурур? Мәсәлә дә ондадыр ки, о насосу бу иһсафсыз операторлар о ки, вар ишләдирләр.

Шәфигә өзүнү сахлая билмәйиб һирсли-һирсли она яхынлашды:

— Инди сән билән мән гурғуну даяндырмалыям?

Зейнал дөнүб чийни үстүндөн Шэфигайе бахды:

— Сөзүмү гарбисилей салма. Көр бир нө дейирәм,—о ена мүһэндислэ сех рәйсинэ тәрәф дөндү.—Ахы бу артыг сөрф олунан энеркия бизе баһа отурур.

— Мән артыг энеркия ишлэтмирәм,—дейэ Шэфигэ гәт'иййтлэ чаваб верди. Мүавинләринэ сары дөнүб:—Гызлар, кедин печлэри йохлайың, бириниз дэ зәнк элэйин электрик шө'бәсинэ, гой кәлиб кабеллэри йохласыңлар.—О ена Зейнала сары дөндү.—Сәнин көзүн анчаг бизим гурғуну көрүр, башгасындан хәбәрин йохдур. Гурғуя бир дөгигә хам нефт кетмәди, бу итки кимин һесабынадыр?

Зейнал да өз дедийндә дурмушду:

— Йолдаш рәис, гурғуларә һесаблама лөвһәси гоячағам, гой һәр оператор ишләтдийн энеркия чавабдәһ олсун.

Зүлейха:

— Мәнчә бу дүзкүн олар,—деди.

Мустафа илэ Зейнал кабеллэри йохламаға кетдиләр.

Бир аз йохладыгдан сонра, нәһайәт, Мустафа илэ Зейнал ики кабелің нәмишликдән чылпаглашыб бирләшдийн ери тапдылар.

Мустафа Зейнала деди:

— Бу ки, садэ бир шейдир, анчаг сәнин баягкы чавабың хошума кәлмәди. Электрик шө'бәси өз ериндә, сән өз ериндә. Бура бизим доғма сехимиздир. Чан яндырмағ лазымдыр. Билирәм, ганулла бу сәнин өһдәнә дүшмүр, анчаг сән дэ белә шейләрә нәзәр етирмәлисән.

Зейнал бойнуну гашыйыб:

— Дүздүр,—деди,—анчаг йолдаш Мустафа, көз көрәкөрә о гәдәр энеркия кедәндә адам һәвәсдәһ дүшүр.

— Бир дэ, нийэ уст-башын белә булашыгдыр?

— Иш палтарыдыр да.

— Иш палтары оландә нә олар ки, тәмизини кеймәк олмаз? Өзүнә фикир вер,—дейэ Мустафа ондан айрылды.

Зейнал бир узаглашан Мустафая бахды, бир кабелләрә, бир дэ узагда көрүнән оператор отағына.

Мустафа мәсул кранларынын биринин янындан кечәндә даянды. Кран дамчылайырды. О, әввәлләр буна һеч фикир вермәэди. Белә шейә бүтүн сехләрдә раст кәлмәк

оларды. Илк нәзәрдә, доғрудан да, бу һеч бир шей иди. Арам-арам төкүлән дамчылар...

Нөвбә гуртарандан сонра чағрыланлар сех рәйсинин отағына йығылды. Һамы иш палтарыны чыхарыб өз тәмиз палтарыны кеймишди. Завод ишчиләри гәшәнк кейнмәйи севирилди. Шэфигэ дэ сәһәр Зүлейхә көстәрдийн тәзә күллү ипәк палтарында иди. Зейнал нсә, дейәсән, кейинмәйнә фикир вермирди. Әйиндәки дама-дама пенчәйинин алтындан көрүнән көйнәйинин яхасы эзик иди. Пенчәйин дүймәсинин бири сапындан салланыб галмышды. О, Шэфигәнин янындан кечәндә Шэфигә элини узадыб бу дүймәни ғырды вэ Зейнала узатды. Кәләнләр отурмагла мәшгул олдуғларындан, һеч кәс Шэфигәнин бу һәрәкәтини көрмәди. Зейнал дөнүб бир Шэфигәйә бахды, бир дэ овчундакы дүймәйә. Шэфигә күлүмсүндү.

— Сәһәр нөвбәдән бир аз габаг кәләрсән, тикәрәм.

Зейналын бурнунун пәрәләри кенишләнди:

— Мәнн әлэ салырәм?

— Мән?—дейэ Шэфигә һеч бир шей баша дүшмәйирмиш кими чийинләрени чәкиб, додағларыны бүздү.

Зейнал ғыза бахыб ачыгла деди:

— Яхшы!

Һамы әйләшдикдән сонра Зүлейха ичласы ачды вэ данышмаға башлады.

Зүлейха нитгини әсәсән дахили имканлары сәфәрбәрлийә алмағ вэ ярадычы әмәк үзәриндә гурду. О, бөйүк тикинтиләрә лазым олан чүрбәчүр яначағларын ролундан, бу яначағлары иһтәһсал эдән һәр заводун, һәр сехин вэ һәр ишчинин үзәринә дүшән борчдан данышыб деди:

— Сталин тикинтиләри коммунизмин базасыдыр. Онларын ярамасында биз дэ яхындан иштирақ әдирик. Мәнчә, бизим һәр биримиз бу тикинтиләрә өз ярадычы әмәйнимизлә көмәк этмәлийик. Тәк әлләримизлә йох, үрәйимизлә дэ ишләмәлийик ки, бизим балаларымыз өз атааналары илэ фәхр әтсин. Гой биз иш башына кечәндә Сталинград, Куйбышев вэ башга нәһәнк тикинтиләр бизим көзүмүз өнүндә чаглансын. Гой дүня әһмәткешләри көрсүнләр ки, биз яначағы сүлһ тикинтиләри үчүн иһтәһсал әдирик.

Бундан sonra Зүлейха әсас конкрет мәсәлә үстүнә кәләрәк давам этди:

— Анчаг, йолдашлар, мән дә бу сөхдә ишләйиб яша долмушам. Мәндрә дә тагсыр вар. Мәнчә, һәр кәс өз чатышыаян чәһәтини десә вә иши нә чүр дүзәлтмәк истәдийиндән данышса яхшы олар. Бу да бизә бүтүн дахили имканлары сәфәрбәрлийә алмаға кәмәк эдәр.

Зүлейха данышығына екун вуруб деди:

— Мән сизи бура йағмышам ки, сехимизин коммүнизм тикинтилеринә яначаг һазырладығыны бир даһа ядыныза салым.

— Бу һеч заман ядымыздан чыхмыр,—дейә ким исә ериндән дилләнди.

— Көрүнүр ки, бәзиләри ядында сахлая билмир,—дейә Зүлейха этираз этди.—Мисал үчүн, чилинкәрләри кәтүрәк. Мәкәр кранларын саз олмасына онлар нәзарәт етирмәмәлидирләр? Етирмәлидирләр. Чох тәәссүфләр олсун ки, онлар буна аз фикир верирләр. Сиз соруша биләрсиниз ки, балача бир кранын бөйүк тикинтиләрә нә дәхли вар? Йолдашлар, бунун әһәмиийәти бөйүкдүр. Саз олмаян кран, ахыр. Бир тәсәввүр эдиниз биздә нечә мин кран вар, сиздән сорушурам?

Һамы сифәти күнәшдән янышк кәңч оғлана—Рүстәм тәрәф дөндү. О, чилинкәр иди. Рүстәм ериндән дилләнди:

— Куя һәр шей мәним кранларымдан ахан дамчылардан асылыдыр.

Гоча бағбан үзүнү Рүстәмә тутуб деди:

— Аталар дейиб ки, дама-дама кәл олар.

Рүстәм чәбһадә иштирак этмиш, мәрд бир оғлан иди. О, енидән чәваб верди:

— Кранлар о гәдәрдир ки, һамысына нәзарәт этмәк мүмкүн олмур. Ону да билин ки, бизә верилән кранларын кейфийәти чох да яхшы олмур. Гой онлары гайыран адамлар да бизим кимә яначаг һазырладығымызы билсинләр. Мән анчаг өз сехимиздән дә данышмаг истәйирәм...—Инди Рүстәм даһа сех рәисинә мүраҷиәт этмир, фәһләләрә тәрәф дөнәрәк данышырды:—Нә үчүн бурада гыздырма үчүн артыг сәрф олунан мазутдан данышмырлар? Нә үчүн?

— Мәним печләримдәки кранлар ахмыр,—дейә гырыг башлы, узун быглары ашағы салланан дирибаш гоча, очагчы Сәлим дайы өзүндән разы һалда чәваб верди.

— Анчаг ядындан чыхарма ки, кечән кварталда сән яначағы нормадан артыг сәрф этмишдин,—дейә Рүстәм чәваб верди.

— Яначағын артыг сәрф олунмасында тагсыркар мән дейиләм,—дейә очагчы енә дә этираз этди.—Операторлар мәндрән йүксәк һәрәрат тәләб эдирләр, мән дә верирәм. Онларын самаварлары кеч гайнаһыр,—о нефтайыран гурғуя самавар дейрди,—бунун мәнә нә дәхли вар?

Шәфигә Рүстәмә көмәйә кәлди:

— Сәлим дайы, бәс нийә сизин бачадан һәмишә түстү чыхыр?

Гоча күлүмсүндү.

— Од олан ердә, түстү дә чыхар. Бәс бача нә үчүндүр? Мустафа сөһбәтә гарышды:

— Сәлим дайы, яначағы дүзкүн яндырмаянда һәм түстү олур, һәм дә хейри чох аз дөйир. Дүзкүн янан печин түстүсү олмаз. Һәм дә яначаг аз ишләнәр. Бу да миллионлар демәкдир.

Гоча башына ашағы салды. Бачадан түстү чыхмасайды, дүня аләм гочая бомбош көрүнәрди.

Оператор муавинләри печләрин дүзкүн янамасына өз нәзарәтләри алтына кәтүрәчәкләринә сөз вердиләр.

Ән гызғын мүбәһисә электрик әнергиясы үстүндә олду. Енә дә Шәфигә илә Зейнал тоггушдулар. Шәфигә пәртмүш һалда аяға галхды.

— Ахы сән нә илә исбат эдирсән ки, мәним гурғум һамыдан чох әнеркия сәрф эдир?

— Буну сүбүт этмәк чәтин дейил,—дейә Зейнал чох сакитликлә чәваб верди—насосун дәниздән чәкиб конденсаторлара вурдуғу су, боруларын диварларында дүз гаты әмәлә кәтирир. Бу исә соютма ишини ләнкидир. Бу да артыг әнеркия сәрф эдилмәсинә сәбәб олур. Сән конденсаторлары тез-тез тәмизләтирсән һеч дә белә олмаз.

Һамы көзүнү Шәфигәйә тикмишди. О пәрт олмушду. Нәһайәт, күчлә эшидиләчәк бир сәслә деди:

— Бу доғрудур...

Зүлейха пәнчэрэйэ яхынлашды. Һэйәтин геири-ади көр-кәми онун нәзәрини чәлб этди: һэйәтдәки чичәкләр адамы кендән чагырырды. Зүлейха еиндән сөз алды:

— Мәнним арзум будур ки, йолдашлар, сизин һәр бирни-з бир гүсур көрдүкдә лагейдликлә өтүб кечмәйәсиниз. Һәр кичик сәһв сизи марагландырмалыдыр. Сехимиз дә эвләримиз кими тәмиз олмалыдыр. Сехә кәләндә өзүмүзү эвимиздәки кими һисс этмәйлик. Онда биз кранлардан ахан нефт дамчыларынын гәдриин даһа чоһ биләрик. Биз Әли дайы илә бирликдә сехимизни кәзәлләшмәси үчүн чәлышмышыг. Һэйәт башдан-баша күл-чичәк ичиндәдир. Сехимизин үзәриндә түстү олмамалыдыр. Гой бизим сех адамын үзүнә күлсүн, алнымы ачыг олсун.

Зүлейха данышдыларына екун вурараг сөйләди:

— Әкәр биз бурада дейилән сәһвләри дүзәлтсәк, мәһ-судлумуз да артыг олар...

О күн һамы мушавирәдән һэйәчанлы кетди.

Шәфигә һэйәтдән чыханда Зейнала деди:

— Саһаһ кәл дүймәни тиким.

Бу дәфә Зейнал севинди.

— Бәлкә элә ахшам көрүшәк,— деди.

Шәфигә дөнүб диһ онун көзләринә баһды.

— Зейнал, мән сәнә демिशәм ки, ахшамлар һеч кәслә көрүшә чыхмырам.

Шәфигә Зейналын гурам, одлу көзләринә баһдыгча үрәйи чырпынырды. О енә күлүмсүндү.

— Сәһәр кәл дүймәни тиким,— дейә Шәфигә аддымла-рыны ейниләтди.

Зейнал ериндә даяныб онун далысыгча бахырды. Шә-фигә исә дейәсән Зейналын нәзәрләрини өз күрәкләриндә һисс эдирди, еришини чашдырырды. О, Зейнала һәм һирс-лонир, һәм да рәбәт бәсләйирди. Лакин һәр дәфә Зейнал она көрүш тәйин эләндә үрәйи дөйүнсә дә разылыг вер-мирди. Чәсарәти чатмырдымы, үрәк эләмирди... Анчаг ону һәр күн көрмәк истәйирди. Зейналын өткәмлиийи онун хошуна кәлирди. Өзү дә Зейналын хошуна кәлдийини билир вә дейәсән үрәйиндә севинирди. «Бәс нийә о һә-мишә мәннимлә хоруз кими дөйүшүр» дейә Шәфигә дүшү-нүрдү. Өзү дә Зейналдан чәкинирди. Анчаг онун янында мәгрүр көрүнмәйә чәлышырды. Бу да бир нөв мүдәфиә

иди. Лакин бу күн Зейнал она үстүн кәлди вә бу үстүн-лүк Зейналы онун көзләриндә галдырды. Зейнал заводун дарвазасы янында даяныб узаглашан Шәфигәнин далы-сынча бахырды. Кениш асфәл күчә илә дүзүлмүш сүд рәнкли електрик фәнарлары бирдән ишыгланды, заводлар үзәринә гәриба бир шәфәг яйылды. Һәлә көй гаралмамыш-ды. Онда ачыг шәффәк бир мавилик варды. Орда-бурда бачалардан чыхан әәиф гара түстү көйүн бу шәффәфля-ғыны позурду. «Демәк, печләр о гәдәр дә дүзкүн яныр» дейә Зейнал дүшүндү.

Эртәси күн сәһәр Зүлейха сехә кирәндә һэйәт-дә күлләри вә ағачлары сулаян Әли дайыдан башга чоһ-лу адам көрдү. Бунар чилинкәрләрди. Бору кранларыны бәркидир, хараб оланлары дөйиширдиләр. Сехдә о гәдәр кран вар иди ки, бу иш бир нечә күн чәкәчәкди.

Зүлейха башыны юхары галдырыб гургуларын кәрпич-дән һөрүлмүш уча түстү боруларына баһды. Борулардан түстү чыхмырды. Түстү өзәзинә орада бүркүлү һава гәй-найырды. Зүлейха чилинкәрләрә яхынлашыб саламлаш-ды вә тапшырды ки, галын боруларә анчаг полад кранлар гойсунлар. Чүнкә онлар һеч вахт мәһсүлу бурахмырлар.

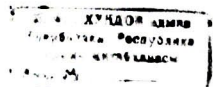
Зүлейха сехи кәзиб яныдакы гургуну йохлады. Һәлә кечә нөвбәси ишләйирди. Сәһәр нөвбәсинин бәшланмәсы-на ярым саат галырды. О, гургу ишчиләринин истирәһәт отагына кечәндә көзләринә инанмады.

Шәфигә илә Зейнал үз-үзә даянышдылар. Гыз оғла-нын пенчәйинин дүймәсини солигә илә тикирди. Зейнал севинч вә һәсрәт долу көзләрини Шәфигәнин үзүнә зил-ләмишди. Дейәсән Шәфигә буну һисс эдирди. Бу саат он-лар һеч кәси көрмүрдүләр, һеч бир шей эшитмирдиләр...

Зүлейханын додагалары гачды. О, отагдан сәссиз чыхыб дәмир пилләканларла ашагы дүшмәйә бәшлады. Зүлейха дәрин хатирәләрә далды. Элә бил бу кичик дәмир пиллә-ләрлә йох, хатирәләринин пилләләри илә кечмишә энмәйә бәшлады. Элә бил Надиряң сәсини эшидирди. Зүлейха элә кәлирди ки, онун әри өз сәсинин галынлығына көрә сыхынты чәкир, чоһ алчагдан данышыр... «Билирсәнми, Зүлейха, мән он дөрд яшындан бу эвдә олурам. Ушагыг-дан мән бу шәһәрдә бөйүбүб ону хошламышам. Бу завод-ларын сәси, паравоз фитләри мәнә лайла чәлыб. Мәнә

5835

27

белә кәлир ки, онларсыз яшя билмәрәм. Мән бурада ер газмышам, чилинкәр олмушам, мантйорлуг этмишәм... Сонра бу заводда мәни әзиләдиләр. Мән өз ишимн вә инсанларн севдим. Мән сәни бурада көрүб бәйәндим, бурада хошбәхт олдум».

Зүлейха о вахт дөнүб һейран-һейран Надирә бахмышды. Бу вахта гәдәр Надир бир дәфә дә олсун белә гәшәнк данышмамышды. Надир, Гарашәһәр һаггында шаир кими данышырды.

— Мән дә хошбәхтәм, Надир,— дейә Зүлейха һәйчанчала пычылдады.

Заводлар әввәлки кими сәс салыр, яхынлашан паравозун курултусу кет-кәдә артыр, онун йүксәкдән чалынан фити бүтүн Гарашәһәрин күчәләриндә сәда салыб далгаланырды.

Сонракы илләр Надирлә Зүлейханн бир-биринә даһа мөһкәм бағлады. Онлар бир заводда ишләйирдиләр. Надир оператор, Зүлейха исә оператор муавини иди.

Зүлейха енә дә Надирә һейрәглә бахырды. О, Надирдән һәр шейн—ирадәли, диггәтли, чәсарәтли, күчлү олмағы өйрәнирди.

Сәнәтдә, зәһмәтдә нә гәдәр бөйүк гүввә вар. Онлар инсанн даһа саф, даһа вуғарлы эдир. Шүбһәсиз-бу анчаг о вахт олур ки, инсанн зәһмәтинә гиймәт гойсунлар, ону севсинләр, она һөрмәт бәсләсинләр.

Йолдашларн Надирлә Зүлейханн севир, онларын намусла ишләмләринә, бир-бирини бөйүк мәһәббәтлә севмәләринә гитбә эдирдиләр. Һәр дәфә онлар бир ердә көрүндә, һамы билаихтияр дөнүб онларә бахырды. Бу ики инсанн бирләшмәсиндә бир мүгәддәслик, көзәллик вә сәәдәт вар иди.

Сонра муһарибә башланды.

Надир чәбһәйә кетмәмишдән габаг заводу бир нәчә дәфә доланды. Өз оператор отагына кәлиб һәр шейн йохлады, һәр крана әл вурду. О, чиһазларла чалы йолдашларындан айрылырмыш кими видалашырды. Сонра о, әвинә кәлиб багчаны кәзди. Сакит дура билмирди. Бели көтүрүб ағачларын дибини бошалтмаға башлады. Суварды. Ахшам кетмәли иди. Зүлейха она һеч бир сөз демирди. «Һамы

чәбһәйә кедир, о да кетмәлидир» дейә Зүлейха дүшүрүдү. Онлар бу һагда һеч нә данышмадылар.

Надир бағламасынн көтүрүб кетди. Һәйтәтин гапысын-да даңды, бир даһа бағчая бахды.

— Ағачларә тез-тез су вер,— деди.

Зүлейха она чаваб вермәди. Надир билирди ки, Зүлейха онсуз да ағачларн сулаячаг. О нә исә башга бир сөз демәк истәйирди. Онун әвәзиндә исә «ағачларә тез-тез су вер» деди. Сонра Зүлейха ону мәнәтгәйә, орадан да һәр-би әшелона гәдәр йола салды.

— Дарыхма.

Зүлейха күлүмсүндү.

О кетди, вәтәни, Бакыны, заводуну, севимли гурғусуну, көрпәләри, бағчасынн тәһлүкәдән хилас этмәйә кетди.

О күнүн сабағы Зүлейха әринин ерини тутду. Сонра о, Надирә язды ки, әйни заманда гягьби оларә али тәһсил алыр. Надир бу иши бәйәндийини билдириб, һәр дәфә гурғуя да диггәтлә гуллуг этмәсинн тапшырды. Сонра бир күн Зүлейха Надирин һәлак олмасы хәбәрини алды. Күнәшли бир күн иди. Һәр янда һәят гәйһәйрды. Гәрибә иди... Надир һәлак олмушду, анчаг бағчадағы ағачлар даһа да яшыллашыр, паравозлар фит верир, заводлар, гурғулар—һәр шей өз ериндә дурурду. Надир һәлак олмушду? Йох, бу ола билмәзди. Һеч чүр ола билмәзди. Онун кими адамлар өлмүрләр, о, чох күчлү адам иди. О һәр шейн бачарырды, һәр шейн, йәгин ки, өлмәмәйи дә...

Бир баһар да кәлди... 1943-чү илин баһары... Чәбһәдән хош хәбәрләр кәлирди. Лакин Надирдән һеч бир хәбәр йох иди.

Бир сәһәр Зүлейха бағчая чыханда һасарын янында кичик бир ағачын чичәкләдийини көрдү, тез яхынлашыб бахды. Ясәмән ағачы иди. Тәзәчә чичәк ачымышды. Зүлейха һейрәтдән ериндәчә донуб галды. «Бу ағач һардан кәлиб бура чыхыб?» дейә о дүшүндү. Сонра хатиринә кәтирди ки, Надир сон күнләр бу бағчада әлләширди. Кәдәндә дә «ағачларә тез-тез су вер» деди. Ясәмән... Зәриф, инчә, тәрәвәтли чичәк, вәфалы дост. Хейр, бу чичәк дейилди, бу Надирин дейә билмәдийини хош сөзләр, саф мәһәббәт иди. Инди бу ағач һәр баһар чичәк ачачаг, һәр ба-

һар Набирдән она хәбәр верәчәк, әтир кәтирәчәк. Узун илләр! Узун илләр!..

Илләр кечдикчә һасарын янындакы ясәмән ағачы бөйүйүр, һәр баһар чичәк ачырды. Илдән-илә онун чичәйи даһа да артырды.

Мүһарибә гуртарды. Набир кәлмәди. Ясәмән һәр баһар чичәкләнирди. Әввәлләр бу ағач санки тәкчә Зүлейха үчүн чичәк ачырды. Сонралар исә кет-кедә бөйүйүб һасары ашды, һамы үчүн чичәк ачды. Инди кәнчләр тез-тез һасарын о тәрәфиндән салланан ясәмәнин чичәк салхымларын дәрирдиләр...

«Гой дәрсинләр,— дейә Зүлейха дүшүндү.— Гой Зейнал да, Шәфигә дә бу чичәкләрдән дәрсинләр».

Зүлейха пилләләрн ағыр-ағыр ашағы дүшдү, дөнүб башга гургуя тәрәф кетди.

Мустафа нефт иткисини йыған «тәләннин» ени сексиясынын тикилишиндә олурду. Сехдә бүтүн ишләра Зүлейха рәһбәрлик эдирди. Зүлейха бүтүн хараб олмуш кранлары йохлайыб башга сех рәнсләри вә чилинкәрләрлә мәсләһәтләшдикдән сонра белә гәрара кәлди ки, кранларын кейфийәти пнсдир. Зүлейха лазыми ердә бу мәсәләни галдырды. Бу да заводда чиһазларын кейфийәтинин йүксәлмәсинә сәбәб олду.

Завод мүдирийәти вә партия тәшкилаты Зүлейханын һәр аддымына диггәтлә изләйирди. Оңлар Зүлейханын иш үсүлунун яхынларда көзәл нәтичәләр верәчәйинә инаныр, һәр ишдә она көмәк эдирдиләр.

Он беш күн сонра апарылан ишләрин илк нәтичәси йохланды. Мәһсул әввәлкинә нисбәтән артмышды. Бу да башга сехләрин иш үсүлунун дәйишмәсинә сәбәб олду. Тәкчә электрик өнеркиясына һалә о гәдәр дә гәнаәт эдә билмирдиләр. Шәфигә конденсаторлары тәмизләмишди. Анчаг о, Зейналын дедийи гәдәр дә бөйүк гәнаәт вермәди.

Сехин һәйәтиндәки ағачлар тәзә ярапаглар ачыр, чичәкләр бой атырды. Сехин һәр күшәсиндә баһар дуяолурду.

Шәфигәкилин әви заводлар арасындакы гәшәнк гәсәбәләрдән бириндә иди.

Ахшам үстү Шәфигә күчәйә бахан пәнчәрәнин ғырағы да отуруб, яйлыгына һашийә салырды. Отағын бир күнчүндә гоюлмуш радиогәбүләдичидән Чайковскинин «Ро-

мео вә Чүл'етта» симфоник фантазиясы верилирди. Шәфигә бу әсәри бир нечә дәфә динләмишди. Ән чоһ севдийи әсәрләрдән бири иди. Инди исә о, даһи рус бәстәкарынын мусигидә яратдығы саф вә бөйүк мәнәббәтин ичәлийинә, дәринлийинә элә гапылымшыды ки... Монтекки вә Капулеттинин арасындакы дәһшәтли вуруш һүчүм эдиб, саф мәнәббәти һәдәләйәндә, Шәфигә диксинди, үрәйиндә бир ағыи һисс этди... Сонра, ена мәнәббәт, ләкин бу, кәдәрли мәнәббәт иди. Айрылыга, өлүмә мәнхүм олмуш бир мәнәббәт иди. Сонра һәр шей битди. Ләкин мәнәббәт енә сәсләнирди. Анчаг бу мәнәббәт о инсанлардан йүксәк иди.

Бирдән ким исә Шәфигәни сәсләди.

Шәфигә мусигинин тәсириндән һалә айрылмамшыды. Дөнүб күчә пәнчәрәсинин алтында даянан адама бахды. Севинчдән яшармыш көзләри парылдады.

— Зейнал...

— Шәфигә, бура кәл, сәнә бир яхшы хәбәр дейчәйәм. Шәфигә тәләсик аяггабыларыны кейиб күчәйә йүйүрдү. Зейнал әвин тининдә даянмышды. Әйниндә һәмишәки кими дама-дама пәнчәйи вә онун алтындан яхасы әзик көйнәйи көрүнүрдү. Әввәлләр Шәфигә Зейналын белә солигәсиз кейиминә нә гәдәр тәнгидә янашырды. Инди, нәдәнсә, бүтүн бунлар она чоһ әзиз көрүнүрдү.

Зейнал о дәгигә сөзә башлады:

— Ишләр гиямәт олачаг, Шәфигә. Заводун баш мүһәндиси ахыр ки, тапды.

— Нәйи?

Зейнал лап сәсини алчалты:

— Нәсосу тәкмилләшдирмәк үсүлуну. Инди аз өнеркия ейиб, чоһ иш көрәчәк.

— О нечә тәкмилләшдирмәдир ки?— дейә Шәфигә сорушду.

Зейнал башыны ашағы салды:

— Билмирәм, Шәфигә.— О бу сөзләри күчлә дейә билди.— Билмирәм, әшә шейләри баша дүшә билмирәм.

Шәфигә Зейналын нечә чәтинлик чәкдийини һисс эдиб, она көмәк этмәк истәди.

— Нә олсун?— дейә о э'тираз этди. Онлар мүһәндисдир, сән исә... һәләлик йох. Анчаг, бу ишдә сәнин дә әмә-

йин вар. Нэр киловат энергиянын үстүндө бизимлө дава эдирдин.

— Нэ, догрудур, Шэфигэ,—дейэ Зейнал көкүс долусу нэфас алды.—Эслинэ бахсан бунларын намысы гиймэтли дамчылардан башланды. Саг олсун сех рэйси Зүлейха.

Сонра сөһбәти дэйишдирдиләр.

— Демәк, биз даһа сәнинлө далашмаячагыг, эләми, дост олачагыг.

Зейнал имтаһан эдирмиш кими Шэфигәнин саф көзләринэ бахды. Динмәди. Шэфигэ онун әлиндән тутуб:

— Истәйирсән кедәк, бир аз кәзәк,—деди.

Зейнал дөйөсән гулагларына инанмырды. Элэ бил юху көрүрдү. Урәйи севинчлө дөйүнүрдү. Нэ дөйөчәйини билмирди. Анчаг бир шей демәк лазым иди.

— Шэфигэ, билирсән нэ вар?

— Нэ вар?

— Билирсән, Шэфигэ?

— Йох, нәйи?

— Шэфигә...

— Ахы нэ вар?

Нәһайәт, о күчлө буну дөйө билди:

— Сән яхшы гызсан. Чох яхшы гызсан.

Шэфигэ аяг сахлады. Зейналың сәмими бахышларына диггәт этди вә үзүндәки сәадәти айдын охуду.

Шэфигэ көзләрини ерә тикиб астача:

— Сән дө яхшы оғлансан, Зейнал,—деди.

Онлар әл-әлэ тутуб йолларына давам этдиләр.

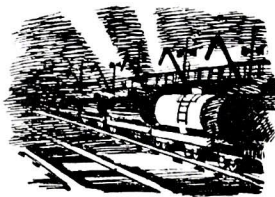
Этрафда һәят, иш гайнайырды. Заводларын бачасындан түстү йыйлмайырды. Бир-биринин ардынча кечән йүк машиналары асфалт йолла шүтүйүр, гаршыдакы күчәдә маневр эдән паравоз арабир кәсик-кәсик фит верир, гоча дәмиройлчу паравоза йол ачырды.

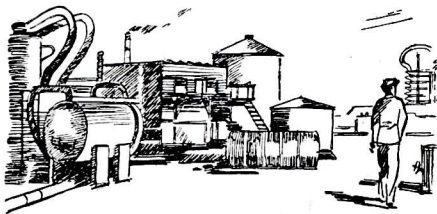
Сонра бөйүк систери гатары ағыр-ағыр һәрәкәт этмәйә башлады. Чархларын курултусу кет-кедә шиддәтләнирди. Заводун һасары үстүндә бәркидилмиш прожекторун

ишыгы өтүб кечән систериләрин үзәриндәки язылары ишыгландырырды: «Бакы нефтчиләриндән бөйүк Сталин тикинтиләринә».

Гатар сүрәтлө көздән итди. Бу гатар Зейналла Шэфигәнин дә гәһәт этдикләри дамчылары апарырды.

Июл, 1951

ИКИ КӨМӘКЧИ

Гургуя хам нефт верән насос бир аз яғ бураһырды. Орта бойлу, күнәшдән үзү яныб тунч рәнкинә дүшмүш чаван бир оғлан насосун винтини бәркидиб бир нечә саниһә көзүнү яғ ахан ердән айырмады. Насос гайдасы илә иһәшләр, әтрафа аһәңждар бир ғышылыты салырды.

Оғлан ачары насосун янындакы дәмр еһийә гоюб мазутдан вә яғдан гаралмыш брезент әлчәкләрини чыхартды вә дөнүб гургуя тәрәф кетди. Һамы бу гургуя «нуһ әйямындаң галма» дейрди. Бу, совет гурғусу кими уча вә көркәмли дейилди. Әксинә, ерә яйылмышды. Гәзая уғрамыш көһнә бир кәмиһә бәнзәйирди.

Оғлан кичик дәмр пилләкәнләрлә гурғунун үстүнә галхыб, мөһкәм аддымларла узун дәмр көрпүнү кетди.

Оғлан көрпүнүн һәр ики тәрәфиндәки чәнләри йохлаһыб ашағы дүшдү вә гурғунун диварында чәркә илә дүзүлмүш бөйүк печләрин габағы илә кетди. Бурада о, аддымларыны явашытды.

Печләрин дүзкүн яныб яннамасыны сәсләриндән билирди. Шүбһәләндиһи печә яхылашыб ичәрндәки чошгун алов дилләринә баһырды. Аловун рәнки самаң рәнкиндән

түнд оlanda кичик краны азча һәрләйиб яначағы артырыр, самаң рәнкиндән ачыг оlanda исә яначағы азалдырды.

Гурғу көһнәдән галма да олса, онун һәр кушәсиндә тәмизлик вә сәлигә һисс олунурду. Бурада иш о гәдәр дә чәтин дейилди. Һам нефти гурғуда иһидиб боруларла башга мүрәккәб гурғуларла верирдиләр ки, орада нефтдән лазыми мәһсулар алынсын. Буна баһмаяраг һәмин оғланын һәр кушайә дигәт етирмәсиндә, һәр боруну сәлиб тәмизләмәсиндә ишә чан яндырмасы һисс олунурду.

Оғлан бирмәртәбәли оператор отағына кириб әлиндәки әлчәкләри пәнчәрәнин ичинә атды. Отағы ики ерә бөлән дәмр дивардакы мүрәккәб чиһазлар бураны кәми сүкәнчысынын отағына бәнзәдирди. Оғлан чиһазлары йохлайыб столун үстүндәки мәһсул графикаһа бахды.

— Галя,— дейә оғлан чағырды.

Чиһазлар үчүн гоюлмуш дәмр диварын яны гапы кими иди. Орадан, башына ағ яйлыг бағламыш сарышын бир гыз чыхды. Бу гыз да бүтүн оператор көмәкчиләри кими әйнинә комбинезон кеймишди.

— Адил, мәни чағырдыһыз?— дейә Галя оғландан соруду.

Адил фикирли-фикирли Галяя бахды, санки гызы чағырдығыны унутмушду. Бир аң Галынын кичик бурнунун янында күчлә көзә чарпан чилләрә бахыб:

— Дәйәсән, истиләр гуртарыр,— деди вә күлүмсүндү,— чилләрин азалыр.

Гыз шылтаг ушағлар кими додағларыны бүзүб бурнуну ғырышдырды. Адил нәһи исә ядына салыб деди:

— Һә... Кет, Халидәни тап, де ки, печләрә пис бахыр, көзү орада олсун.

— Халидә?— дейә Галя тәәччүблә соруду.— Халидә печләрә пис бахыр?

Халидә дә Галя кими оператор көмәкчиси иди. Чох чидди, һәм дә ишләк бир гыз иди.

Адил гашларыны чатды.

— Декһинәң үчүнчү печә яначаг верән бору ахыр. Янғын-зад әләмәк фикриндә дейил ки...

Галя о дәһгә чидди бир төвр алыб байыра гачмаг иһтәйирди ки, Адил ону сахлады:

— Бура бах, бачым, бура сәнинчин парк дейил. Дикда-

бан чэкмэлэринни чыхарт. Дабанын илишэр бир ерэ, бизи хатая саларсан.

Галя о бири отага кечди, аяггабыларыны чыхартды, чуслларыны кейэрэк тез байыра гачды.

Адил бир мүэллимн кими бу ики гызын һяты илэ яхын-дан марагланыр, лазым кэлэндэ онлара төһмөт дэ эдирди. Анчаг ону бир шей шүбһэлэндирди. Сон күнлэр Галя ва Халидэ совет гурғусу олан сехләрдэ нэ эдирлэр?

Адилни эн бөйүк арзусу о иди ки, совет гурғусунда иш-лэсин. Заводун сехләринни бириндэ ени совет гурғусу гу-рулуруду. Гургу гуртармаг үзрэ иди. Операторлардан чогу бу гурғуда ишлэмәйи арзу эдирди. Одур ки, ора кечмэк истәйән операторлар арасында гызгын бир ярыш башлан-мышды. Ким өзүнү даһа бачарыглы көстәрсә, ким даһа мох мәнсул истәһсал этсә вә өз көһнә гурғусуну нүмүнәви сах-ласайды, йөгин ки, о, мухтәлиф мәнсуллар бурахан мүрөк-көб гурғуда ишләмөк шәрәфинә наил олачагды. Адил дэ бу ярыша киришмишди.

Бәс бу гызлар? Онлар нийә ора кетмөк истәйирләр? Гой бу кичик гурғуну идарә этмәйи өйрәнсинләр, сонра ора кечмәйә чан атсынлар.

Бир аз сонра оператор отагына гара бир гыз кирди. Бойча Галя кими иди. Гара көзләри парылдайырды. О да элчәкләринни чыхарыб пәнчәрәнинн ичинә гойду, күнәш-дән рәнки солмуш мави ләчәйини ачды. Галын, гыса һө-рүкләри көрүндү. Адил она тәрәф дөнмәдән сорушду:

— Галя сәни көрдү?

— Йох, нечә мәжәр?

— Бәс һарадайдын?

— Чилинкәрин далысынча кетмишдим. Үчүнчү печә яначаг верән бору балача ахыр. Янғын ола биләрди. Де-дим кәлиб дүзәлтсин.

«Бу гызын көзүндән һеч бир шей гачмыр» дейә Адил дүшүндү. «Демөк, борунун ахмасыны Халидә ондан әввәл көрүшүдү». Гызлар ону яхшы баша дүшүрдүләр. Чох вахт Адилә элэ кәлирди ки, о, бурада олмаса да иш өз гайдасы илэ кедәр. О, буранын рәһбәрлийини һәм Галая, һәм дэ Халидәйә тапшыра биләрди. Адил дөнүб диггәтлә Халидәйә бахды:

— Дүнән сизи совет гурғусунда көрдүм.

— Биз дэ сәни көрдүк.

— Сиз орада нэ эдирдиниз?

— Һеч, элэ белә, кәзирдик.

— Кәзмәйә башга ер тапа билмәдиниз?

— Дедик сиз оралара кедирсиниз, биз нийә кетмәйөк? Бу вахта гэдәр Адил гызлардан белә чаваб эшитмә-мишди. Адил бу сөзләрдә башга мә'на һисс этди.

Адил саатына бахды. Нөвбәнин гуртармагына ики дэ-гигә галмышды. Халидә палтарыны дәйишмөк үчүн о би-ри отага кечди.

— Нийә белә тәләсирән? Һәлә ки, нөвбә гуртарма-йыб?— дейә Адил сорушду.

— Совет гурғусуна тәләсирәм. Истәйирәм көрүм опе-ратор көмәкчилләри нөвбәни нечә дәйиширләр, сабаһ да мән галачагам, Галя кедәчәк.

— Бура бах, дейәсэн, мәни бурада гоюб гачмаг фик-риндәсиниз, һә?

Бу дәфә Халидәнин сәсиндә иччиклик һисс олунду:

— Биз сиздән гачмаг фикриндә дейилик, сиз биздән гачырсыныз.

— Әввәлә, мән сиздән гачмырам, яхшы ишләдиймә, планы артыгламасилә еринә етирдиймә көрә мәни ора көчүрмөк истәйирләр. Икинчиси дэ, бунун сизә нэ дәхли вар?

Халидә бу бири отага кәлди. Инди әйиндәки ачыг чәһраы ипәк палтары, она зәриф вә вугарлы бир көркәм верирди.

Галя тәләсик ичәри кириб Халидәни көрәндә:

— Ай гыз, һарадасан?— дейә гышгырды,— сәни ахтар-магдан йорулдум ки.

Сонра Халидәнин тутулмуш симасына бахыб бирдән даянды. Галя динмәдән о бири отага кирди. «Көрәсэн, бун-ларын арасында нэ сөз олуб» дейә дүшүндү.

Халидә чийинә салдыгы күллү ипәк йялыгынын учла-рыны синәсиндә дүйүнләйиб гапыя сары аддымлады вә деди:

— Сизиң кетмәйинизин бизә һеч бир дәхли йохдур. Анчаг планы артыгламасилә еринә етирмәкдә биз дэ кө-мәк этимишк.

Адил сөһбәтин белә бир шәкил алачағыны көзләмир-ди. О, бир ан мат-мат көзләрини Халидәйә тикиб дурду.

— Сизин көмәйинизи ким инкар әдир?—дейә Адил өзүнә бәрәәт газандырмаға чалышды.

— Сиз.

— Мән буну нә вахт демишәм?

Халидә дөнүб Адилә яхынлашды. О даһа өз һәйәчаныны кизләдә билмирди.

— Сиз буну демирсиниз, анчаг һәр күн әдирсиниз. Сиз һәр ахшам совет гурғусуна кеңиб орада тәчрүбә кечирирсиниз. Чүнки орада ишләмәк арзусундасыныз. Нийә сиз ора кечмәк мәсәләси ортая чыханда тәк өзүнүз һаггында фикирләшдиниз, нийә бизи дүшүнмәдиниз. Ахы, совет гурғусунда ишләмәк бизим дә бөйүк арзумузду.

Адил Халидәнин үзүнә баха билмирди. Бу вахт Галя дә Халидәнин көмәйинә кәлди. О, Халидәдән бир яш кичик иди.

— Сиз бизим үрәймизи сындырдыныз,—дейә Галя давам әтди.

— Нә олар ки, бизи гоюб кедин. Инди биз өзүмүз чалышачагыг ора кечәк. Бәлкә элә сиздән дә тез кечдик.

Заводун йоғун сәсли фити нөвбәнин гуртардыгыны хәбәр верди.

Чал, бурма бығлы гоча оператор янында ики гыз ичәри кирди.

— Салам, ушаглар.

— Салам,—дейә Халидә тез чаваб верди вә совет гурғусуна кетди.

Гоча оператор Адилин тутулмуш сифәтинә бахыб со-рушду:

— Гурғуда бир хата баш вермәйиб ки?

Адил ғысача чаваб верди:

— Һәр шей өз гайдасындадыр.

Сонра о, Галя илә бирликдә нөвбәни тәһвил вермәйә башлады.

Тәһвил заманы Адил Галяя нә тапшырырдыса, гыз о дөгигә эмәл әдирди. Адил нә исә гәлбиндә бир никаранчылыг һисс әдирди. Она элә кәлирди ки, бундан сонра нә Галя, нә дә Халидә онун тапшырыгларына үрәклә эмәл эт-мәйәчәкләр. Чүнки гызлар ону язылмамыш бир ганун үз-

рә иттиһам эдирдиләр. Онларын фикринчә Адил һамынын эмәл этдийн иш йолдашылығы гануна эмәл этмирди. Адилдин көзү элә Галяда иди. Бу гыз нә гәдәр чәлд тәрпәнир. Бору кранларыны ачыр, күчлү бухар тәзыйги илә борулары тәмызләйир. Бүтүн ишләрин өһдәсиндән асанлығыла кәлирди. Галя әввәлки кими Адилдин вердийн тапшырылары бүтүн гәлби илә еринә етирир, элә бил, даһа да мәһарәтлә чалышыр, она исбат этмәк истәйирди ки, «бах көр, нә сәбәбә бизим ишимиз йүксәк гиймәт алыр, көр, нә сәбәбә сәни һамынын арзу этдийн совет гургусуна кечириләр. Бах, гиймәт гой ки, сәнин йүксәк гиймәт алмыш ишиндә бизим дә пайымыз вар».

Нөвбә тәһвил вериләндән сонра Галя да тәләсик кейиниб худаһафизләшди вә кетди. Адилә элә кәлди ки, гыз онунла чох рәсми худаһафизләшди.

Сонрақы күнләрдә онларын арасында даһа һеч бир мубәһисә олмады. Гызлар әввәлкиндән даһа яхшы ишләйирдиләр. Бирн гурғуда оланда, о бири оператор отағында олурду ки, Адилдин тапшырығыны о дәгигә еринә етирсиләр. Сөһбәт анчаг иш барәсиндә кедирди.

Он беш күндән сонра сех рәиси Адилә янына чағырыб планы артыгламасилә еринә етирдийн үчүн она тәшәккүр э'лан этди. Бу тәшәккүр Адилә төһмәт кими көрүндү. Чүнки о билирди ки, планын артыгламасилә еринә етирилмәсинә сәбәб ики гызын даһа яхшы чалышмасыдыр.

Адил оператор отағына гайдыб гызлары янына чағырды.

— Сех рәиси сизә тәшәккүр э'лан әдиб,— деди.

Халидә чийинләрини чәкиб чаваб верди:

— Тәкчә бизәми? Биз ки, сизин тапшырығынызла ишләйирик.

Галя да Адилә бахмадан деди:

— Әлбәттә, сех рәиси дүзкүн һәрәкәт этмәйиб.

Адил сорушду:

— Бунунла нә демәк истәйирсиниз?

Халидә она тәрәф дөндү вә деди:

— Ону демәк истәйирик ки, сех рәисн кәрәк бизим ишимизә айрылыгда гиймәт гоймасын.

Галя да әләвә этди:

— Йә'ни, бизи бир-биримиздән айырмасын. Әсас иши апаран сиз, нийә бир тәкчә бизә тәшәккүр э'лан эдирләр. Адил онлара мат-мат бахыб нә дейчәйини билмәди.

Адилдин өз көһнә гургусында ишләмәсинин сон күнү иди. О чох фикирли иди. Иш нөвбәсинин гуртармасына аз галырды. О, көзләри илә Халидәни, Галяны ахтарырды. Онлара нә исә демәк истәйирди. Ләкин гызлар элә бил ондан гачыр, билә-билә көзә көрүмүрдүләр. Нәһайәт нөвбә гуртарды. Адил палтарыны дәйишиб гызлары отага чағырды.

— Сағ ол, Галя,— деди.

Галя көзләрини Адилә тикиб бахырды. Адил өзүнү чох пис вәзийәтдә һисс эдирди. О, Халидәйә тәрәф дөндү:

— Сағ ол, Халидә.

Енә чаваб алмады.

Гызлар икиси дә көзләрини Адилә тикиб элә бил ону сон дәфә сынагдан кәчирмәк истәйирдиләр. Онлар енә Адилә өзләринә иш йолдашы, дост һесаб әдир, она инаһырдылар. Ләкин Адил һеч бир чаваб алмадығындан тутулу.

Адил сон дәфә өз көһнә «кәми»синин көйәртәси илә кедир, санки һәр кушә илә видалашырды. Һәр ердә тәмызлик вә сәлигә варды. Һәр ердә Галя илә Халидәнин ишә чан яндырдылары һисс олунурду. Адилдин үрәйн нәдәнсә бәрк сыхылырды.

Адил бүтүн ахшамы заводун баш мүһәндисинин янында олду. Онлар узун-узанды мубәһисә этдиләр. Адил онун янындан чох кеч чыхды. Катибә, Адилдин йорғун сямасында бөйүк бир севинч охуду.

— Һә, нечә олду?— дейә марагла сорушду.

Адил дәриндән нәфәс алыб башы илә тәсдиг этди. Кепкасыны башына гоюб бир аз керн чәкди ки, алны ачыг көрүнсүн. О, бир аз даянды вә сонра худаһафизләшиб кетди.

Сәһәр Халидә илә Галя көһнә гурғуя кәләндә өз ерләриндә ики башга ишчи көрүб чох тәэччүбләндиләр. Сех рәиси гызлары янына чагырыб деди ки, инди онлар башга сехдә—совет гурғусунда ишлэйәчәкләр.

Бир нечә дәгигәдән сонра нөвбә башлаячагды. Бу хәбәр о гәдәр көзләнилмәз иди ки, гызлар әввәлчә инанмайыб бир-биринә бахдылар. Халидә Гаядан сорушду:

— Галя, сән билән бу нә мәсәләдир? Буну ким эдә биләр?

— Билмирәм, билмирәм. Бәлкә...

— Дейирсән Адил?

— Һә.

— Һара гачдын? Гапы бурадандыр.

Галя кери дөндү.

Инди онлар кениш асфалт һәйәтлә гачырдылар. Эзәмәтли совет гурғусу көйә учалырды. Будур, кениш, ишыгы оператор отағы.

Гызлар көзләринә инанмырлар. Онлары гаршылаяан Адилдир.

— Салам, гызлар.

— Адил!—дейә гызлар бир дост кими онун бойнуна сарылдылар. Һәлә дә көзләринә инанмаян Халидә каһ дәммир дивардакы сайсыз мүрәккәб чиһазлара, каһ да Адилә бахыб сорушду:

— Адил, бир мәни баша салын, бу нечә олду ки...

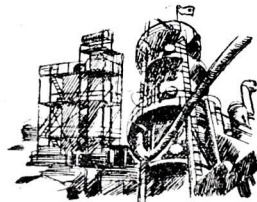
— Мәни сизин сөзләриниз чох дүшүндүрдү, гызлар,—деди,—бизи бура ишнимиз йүксәк гиймәт алдыгы үчүн кечирдиләр. О йүксәк гиймәти үчүмүз газанмышыг. Она көрә биз бу шәрәфә наил олмушуг.

О, оператор отагынын пәнчәрәләрини ачды. Гаршыда нәһәнк, мүрәккәб гурғу йүксәлирди. Галын фил дишләринә бәзәр ики бору гурғунун юхарысындан ашагы энир, конденсаторлара, орадан да күмүш рәнкли тәмиз чәнләрә кедирди. Сонра енә сайсыз-һесабыз борулар, насослар, печләр... Гурғу та дәниз саһилинә гәдәр узанырды. Санки бу нәһәнк кәми инди узаг бир сәфәрә йола дүшәчәкди.

Ики көмәкчи элә бил фарағат вәзийәтиндә даянан сүканчынын әмрини көзләйирди.

Кәминин гаршысындакы йол бөйүк кәләчәйә доғру яди.

Июль, 1951.

ГЫҒЫЛЧЫМЛАР

Ахшам нөвбәси гуртармаг үзрә иди. Дәмир дирәкләр бә'зи ердә бәнөвшәйи, бә'зи ердә ачыг мави рәнкә чалан күйүн фонунда шәбәкә кими көрүнүрдү. Бу чалын-чарпаз дирәкләр арасы илә галхан дар дәмир пилләкәнлә брезент иш палтары кеймиш адамлар ерийрди. Мәртәбә-мәртәбә йүксәлән бу нәһәнк тикинтинин һәр кушәси чырағбан иди. Орда-бурда фишәнк кими парлаян гығылчымлар юхары галханларын көзләрини гамашдырырды.

Орта бойлу, гарабугдайы бир оғлан лап юхары мәртәбәйә чатыб дәмир тирин үстүндән асанлыгла кечди, кичик мейданчада даянды вә бир ан, нәһайәтсиз көрүнән шәһәрин кечә мәнзәрәсинә тамаша этди. Йүзәрлә машынар тәзә ююлмуш асфалт үзәриндә ишыг салыб о ян бу яна шүтүйүр, кениш күчәләр, мөһтәшәм эвләр бурадан оюнчаг кими көрүнүрдү. Шәһәрин һәр кушәси парлаг ишыгларә гәрг олмушду. Бир нечә ердә нәһәнк ишыг эһрамлары учалырды. Онлар да тикилмәкдә олан чохмәртәбәли эвләр иди. Бу эвләрин лап юхарысы бөйүк кранла тамаманларды.

Дәрин вә шәффаф сәма ачыг мави рәнкдә иди. Тәк-тәк көрүнән кичик булут парчалары күчлә сечилрди. Көйдә

улдуз көрүнмүрдү. Элә бил планетләр ерә эниб парламага башламышды. Бу улдузлар арасында ән бөйүйү Кремл улдузлары иди.

Камил тирин үстү илә саға тәрәф кедиб тинә чагды. Гайнаг шамыны йохлайыб брезент әлчәкләрини кейди. Ири көзлүйүнү үзүнә эндириб шамын дүймәсини басды. Шамын уғултусу тикинтинин үмуми аһәнкнә гарышды. Ойнаг гығылчымлар әтрафа сәпәләнди. Бирдән Камил көзлүйү үзүндән галдырыб узагда көрүнән чохмәртәбәли эвә тәрәф бахды. Орда, бинанын лап юхарысында кичик ишыг нөгтәси бир нечә дәфә яныб сөндү.

Камил дә шамы илә бир-ики дәфә белә сигнал верди: Туг-туг... Туг-туг...

Узагдакы чохмәртәбәли эвдә енә гығылчымлар парлайыб сөндү. Камил күлүмсүнүб көзлүйүнү үзүнә эндириди вә ишинә давам этди. Бу, ики гайнагчынын узагдан-узага саламлашмасы иди. Бу әһвалат бир нечә күн бундан әвләб башламышды. Онлар бир-бирини танымырды. Анчаг һәр кечә саламлашыр вә һәр ени мәртәбәйә галханда бир-биринә хәбәр верир, ишыгы мәртәбәнин сайы гәдәр яндырыб сөндүрүрдүләр. Элә бил онлар ярыша башламышдылар. Каһ бири һүндүрә галхыр, каһ да о бириси ону өтүб йүксәйә галхырды. Бу күн исә онлар барабәрләшмишдиләр.

Камил кечә нөвбәсиндә ишләмәйи чох сеvirди. О, Москва үзәриндә сәһәрин нечә ачылдығыны һәр күн сөйрәдир, үфүгүн рәнкдән-рәнкә дүшмәсинә, сонра эвләрин пәнчәрәләринин од тутуб янмасына, даһа сонра исә күнәшин үфүгдәки эвләрин далындан галхмасына тамаша әдирди. Элә бил күнәш Москва эвләринә гонаг кәлир, сәһәр бу эвләрдән йүксәлмәйә башлайырды.

Нөвбәни тәһвил верәндән сонра, Камил йолдашлары илә тикинтинин кениш мейданчасы илә ерийрди. Ушаглар ашағы мәртәбәләри ағ дашла һөрән бәнналарла саламлашыб бинанын яхынлыгына чәкилмиш дәмир йолун дирәкләри үстүндән атыла-атыла ерийрдиляр.

— Камил,—дейә уча бойлу, кениш синәли бир оғлан ону сәсләди.—Кал бу күн бизимлә бага кедәк.

— Йох, Серйожа—дейә Камил керийә бахмадан дәмир йолун үстүнә галхды вә ири аддымларла еримәйә башла-

ды. Бу, онда адәт олмушду. Һәр күн тикинтинин юхарысында, ердән 20 мәртәбә йүксәкликдә олан дәмир тирләрин үстү илә кечмәли олурду. Дәмир йолу о тирләрдән чох әнсиз иди. Камил онун да үзәри илә асанлыглы ериһи, сәндәләмәйирди.

— Мән бу күн Третьяковская кедәчәйәм,— дейә о әләвә әтди.

— Ахы музейә бу гәдәр кетмәк олмас. Һәр истираһәт күнү сән ора кедирсән.— дейә Серйожа наразылыг әтди.

Сачы алнына төкүлән бир оғлан Серйожа көз вуруб күлүмсүндү:

— Иггин Камил орада чанлы бир шәклә вурулуб. Һәр истираһәт күнү онун тамашасына кедир.

Бу сөзләри әшитчәк Камил мәвазинәтини итирди, аз гала йолун үстүндән кәнара йыхылачагды. Дала дәнмәк истәди. Сонра нәйи исә гәт әдиб йолуна давам әтди.

— Орада чанлы шәкил чождур,— деди,— шәкилләрин һамысына бир күндә бахмаг олмур.

Бу вахт узагдан паравоз фити әшидилди.

— Енә даш кәтириләр,— дейә Камил йолдан кәнара чыхды.

— Йох,— дейә Серйожа башыны булады.— Бизмичин конструкция кәтириләр. Йохса үч күндән сонра ишләтмәйә материалымыз олмас.

— Дейирәм дашдыр.

— Конструкциядыр.

— Бәһс әләмә, Серйожа, көрмәйирсән бәнналар нә гәдәр сүр'әтлә ишләйирләр?

— Нә гәдәр сүр'әтлә ишләсәләр, енә дә бизә чатмагларына чох галыб. Бу конструкциядыр. Истәйирсән мәрч кәләк.

— Нәдән?

— Даш олса мән дә бу күн баға кетмәрәм. Кедәрәм Третьяковская. Конструкция олса сән кедәрсән мәннмлә баға. Яхшы?

Камил көзләрини ерә тикиб, гашларыны чатды вә гәт'ийәтлә деди:

— Йох, Серйожа, мән мәрч кәлмәк истәмирәм.

Серйожа тәәччүблә йолдашларына бахыб, астача деди:

— Ушаглар, бизим бу өткәм оғланы ким исә дәйишиб, һеч Камилә охшамыр.

— Ады нәдир?— дейә сачы алнына төкүлмүш оғлан һийләкәр бир ифадә илә сорушду.

Камил сууб тәмкинлә йолдашларына бахыр, динмирди.

— Татьяна,— дейә Серйожа ити нәзәрләрини Камилни үзүнә дикди.

— Нина... Людмила... Фаина... Катя... Зина,— дейә оғланлар һәр яндан гыз адлары чәкмәйә башладылар.

Гатар лап онлара яхынлашыб фышылты илә янларын дан өтүрдү. Йол мүвәггәти салындығындан оғланларын аяглары алтындаки ер титрәйирди.

— Конструкциядыр,— дейә Серйожа учадан гышгырды вә платформанын үстүнә дүзүлмүш дәмир тирләри көстәрди:— һейф,— дейә о, диннә вурду вә Камилә тәрәф дөндү:— Әкәр мәрч кәлсәйдик удузмушдун.

О, Камил гучаглайыб достчасына мөһкәм силкәләди вә чидди бир сәслә явашдан деди:

— Мән өзүм разы олмарам ки, сән бир адамын янын да яланчы мыхасан. Кет Третьяковская. Лазым кәлсә һәр шейи өзүн бизә нағыл әдәрсән. Анчаг әлә эт ки, ишдән соумаясан. Чәмиси үч-дөрд мәртәбәмиз галыб. Өзү дә гызын янын да өзүнү вугарлы тут. Университет гайнагчысы олмаг шәрәфинә һәр адам наил олмур.

Бу, догрудан да, белә иди. Университетин тикилишин илә бүтүн өлкә марагланырды. Тикинтинин көркәмли бәнналары вә гайнагчыларынын шәкилләри Москва гәзәтләриндә чап әдилир, адларыны чохлары әзбәр билирди. Мүхбирләр, язчылар, рәссамлар, алимләр бу иншаатчылар аиләсинин бир үзвү олмушдулар. Камилни дә шәкин дөфәләрлә гәзәтләрдә чап олунмушду. О, тәвәзәкар олса да университет тикинтисинин фәал иштиракчысы олдуғу илә фәхр әдир вә чох вахт бу һиссини кизләдә билмирди. Ирина илә дә белә олмушду.

Камил бир дөфә музейи кәзәркән йорулуб салонда гоюлмуш юмшаг скамьялардан бириндә отураг азда истираһәт әтмәк истәди. О, скамья яхынлашыб ер олмадығыны көрдүкдә кер дөндү. Бу вахт бир гыз сәси әшитди:

— Буюрун, әйләшин.

Сарышын сачларыны һамар дарамыш хошсияфәт бир гыз ағ халлы мави ипәк палтарынын этәйини сәлигә илә йығышдырыб, Камилә өз янында ер көстәрди.

Камил бир гәдәр тәрәддүд этди. Гызы нараһат этмәк истәмирди. Гыз исә чохданкы бир таныш кими она бахыб күлүмсүндү:

— Буюрун, әйләшин.

Камил чүрәтләниб скамия яхынлашды, гызын янында әйләшди. Онлар сусуб гаршыдакы диварда рәссам Куинчын «Айлы кечә» мәнзәрәсинә тамаша этмәйә башладылар.

Гаранлыг кечәдә айын күмүш ишығы хәфиф көлкәләр салырды. Музейин паркәт дөшәмәсиндә кәзән адамларын аяг сәсләри эшидилмирди.

— Бәйәнирсинизми?—дейә гыз сорушду.

Камил гызын мави көзләринә бахыб күлүмсүндү, чинилләрини чәкәрәк деди:

— Бәйәнирәм. Анчаг мәнә Москва кечәләри даһа хош кәлир.

Гыз да күлүмсүндү, көзләринин янында назик гырышлар әмәлә кәлди. Енә сусулар. Соңра Камил гызын дигәтини өзүнә чәлб этмәк истәйирмиш кими деди:

— Ени тикилән университетин ийирминчи мәртәбәсиндән Москва кечәләрини сейр этмәк даһа хошдур.

Гыз тәәччүб долу көзләрини Камилә тикди

— Сиз орада ишләйирсиниз?

Камил башы илә тәсдиг этди.

— Бағышлайын, сәнәтиниз нәдир?

— Гайнагчы.

— Бәс белә.

— Нечә?

— Неч. Мән баягдан фикирләширәм ки, сизи һарада ишләп көрүшәм. Инди хатырлайырам. Газетдә шәклиниз көрүшәм. Сизин адыныз Камилдир, эләми? Камил Мәмәдов.

Камил тәәччүблә гыза бахды. Сыхылды.

Өзүндән сөһбәт ачдығы үчүн пәрт олду.

— Бәс сиз?—дейә о сорушду.—Сиз йәгнн ки, тәләбәсиниз.

— Сәһв этмирсиниз.

— Инди ки, сиз мәним адымы билирсиниз, өз адынызы да дейин.

— Ирина.

Соңра онлар бир ердә аяга галхдылар. Музейин отагларыны бирликдә кәзмәйә башладылар. Чох аз даныштырдылар. Бә'зән бириси бир лөвһәнин гаршысында ләнкәйәндә, о бири кери дөнүр, ян-йәрәсинә бахырды.

Бирдән отаг элә бил далғалар ичәриндә гәрг олду. Гырмызы, чәһрайы, гызылы, көйүмтүл, бәнәшәйи, ағ көпкүлү, мави далғалар үзәриндә сыныг дор ағачындан асылыб һәятларыны горуян инсанлар тәбнәтин дәһшәтли гүвәси илә мүбаризә апарып, яшамаг үчүн сон күчләрини топлайырдылар. Бу, Айвазовскинин «Догузунчу далға» әсәри иди.

Ирина Камилә тәрәф дөнмәдән астача деди:

— Бу дәһшәтдир.

Камил дөнүб онун тутулмуш симасына бахды, күлүмсүндү.

— Дейәсэн сизин үрәйиниз чох назикдир.

— Бәс сизин?

— Бачарсайдым онлары хилас этмәк үчүн чанымдан кечәрдим. Анчаг, нечә дейим? Мән дейәсэн бир аз кобудлашмышам. Бу саат мән дәһшәтә кәтирмәк чәтиндир. Билирсинизми ийирминчи мәртәбәдән ерә баханда адама нечә кәлир?

Ирина дөнүб горхмуш көзләри илә Камилә бахды. Камил сөзүнә давам этди:

— Орадан баханда элә билирсән ки, ер адамы өзүнә чәкир. Тәчрүбәсиз адамын башы кичәлләнә биләр.

— Бәс сиз?—дейә Ирина сорушду.

— Мән? Мән һеч. Мән артыг өйрәшмишәм. Һәтта, өз әрамыздыр, сизә дейим, гануну позуб өзүмү кәмәрлә тирә бағламырам.

— Яхшы иш көрүрсүнүз?

— Бәлкә дә йох. Нә исә, кәмәрсиз өзүмү даһа сәрбәсг һисс әдирәм. Һейф ки, о йүксәкликдә ишләйән гайнагчынын кечирдийи һиссләр сизә таныш дейилдир.

Ирина Камилә бөйүк бир марагла динләйрди. Камил жет-кедә һәвәсләниб гайнагчы ишинин хүсусийәтләрини

Ирина баша салмаға, бүтүн тәфсилаты илә нағыл этмәйә башлады.

— Шаһранә сәнәтдир. Билирсинизми, мән сон күнләр чоһмәртәбәли башға бир эвин гайнагчысы илә дост олмушам. Дәйәсән бачарыглы адамдыр. Каһ о мөндән юһары галхыр, каһ мән ондан. Бу кечә исе бәрәбәрләшдик.

— Бәс о достунузун ады нәдир?—дәйә Ирина марагла сорушду.

— Билмирәм. Биз онунла узагдан-узаға таныш олмушуг. Гайнаг шамы васитәсилә.

— О нечә танышлыгдыр ки?

— Чох садә. Биз узаг мөсафәдә гайнаг шамынын ғылчымы илә саламлашырды.

Ирина дөнүб Камилә элә тәәччүблә бахды ки, элә бил ону анчаг инди, бу санийә, илк дәфә иди ки, көрүрдү. Иранны додаглары ихтиярсыз олараг пычылдады.

— Бу чоһ гәрибәдир.

Онлар музейин бүтүн отагларыны кәзә билмәдиләр. Сонрақы отаглар кәлән дәфәйә галды. Музейдән чыханда Ирина видалашыб кетмәк истәйирди. Камил ону чағырды:

— Ирина!

Ирина даянды. Камил она яхынлашыб сорушду:

— Сиз енә музейә кәләчәксинизми?

— Чалышачагам кәләм...

—Һачан?

— Бәлкә истираһәт күнү.

Кечәләр о, эйни гайда илә өз ийирминчи мәртәбәснә галхыр, узагдақы чоһмәртәбәли эвдә ишләйән гайнагчы илә саламлашырды. Инди һәр кечә Камилә даһа тәсирли көрүнүрдү. О, истираһәт күнүнү сәбрсизликлә көзләйрди. Лакин өз ишини о гәдәр севиди ки, күнләрин нечә кечдийиндән хәбәри олмурду.

Истираһәт күнү Камил музейә кетди. О, ичәри биринчи кирәнләрдән иди. О, кәзмәдикләри отагларә Ирinasыз кетмәк истәмирди. Оudur ки, кечән дәфә бахдығы шәкилләри бир дә көздән кечирмәйә башлады. Бир аз сонра ичәри кирән адамлар арасында Ирина көрүндү. Камил тез она сары кетди. Гыз әввәлки палтарында иди, сарышы сачлары керә даранмышды, көзләри күлүмсәйирди.

Бу дәфә онлар әл вериб саламлашдылар. Камилә элә

кәлирди ки, Ираннын әли памбыг кими юмшаг олар, анчаг гызың әли онун өз әли кими бәрк иди. Бу күндән башлаяраг онлар һәр дәфә һәмнин музейә көрүшүр. лөвһәләрә тамаша эдирдиләр. һәр лөвһә ени бир сәһбәтә сәбәб олурду. Бөйүк рус рәссамларынын усталыгла яратдыглары һәт лөвһәләри бу ики кәчи даһа чоһ марагландырырды. Онлар Репинин, Суриковун чанлы лөвһәләри илә яшайыр, Перовун, Пукеревин яратдыглары сәһнәләрә таныш олур, кечмиш Русия онларын көзләри өнүндә чанланырды. Камил дә тез-тез Азәрбайчан мәнзәрәләрини Ирина тәсвир этмәйә чалышыр, Хәзәрдән, дәнниз зәриндәки нефт буругларындан данышырды.

Камил һәмнишә гайнагчы сәнәтнин севмәсиндән данышыр, Ирина исә ону марагла динләйирди. Сонра онлар музейдән чыхыр, Москванын көзәл паркларында кәзирдиләр, ән хырда шейләр онлары һәйәчанландырырды. Онлар тез-тез хәяла далырдылар. Бәлкә онлар бир-бирини севмәйә башлайырдылар?!

Бу барәдә бир кәлмә дә олсун данышмамышдылар.

Бу күн дә Камил Ирина илә көрүшә тәләсирди. О, «Яхшы ки, мән Серйожа илә мәрч кәлмәдим»—дәйә севинирди. Онлар Октябр ингилабыны тәсвир эдән бөйүк лөвһәләрини гаршысында көрүшдүләр. Ишыглы отагдақы сакитликдә Ленинни вә Сталинни әзәмәтли һейкәлләри учалырды, санки «Аврора»нын илк атәши курулдайыр... Сонрақы отаглар совет адамларынын хошбәхт һәятыны әкс эдирди. Даһа сонра Бөйүк Вәтән мұһарибәсинә һәср эдилмиш лөвһәләр яхын кечмиши тамашачыларын көзләри өнүндә бир даһа чанландырырды.

Ән ишыглы отаглардан бириндә «Вәтәнимизин сәһәри» адлы көзәл бир лөвһәдә бөйүк Сталинни образы верилмишиди. Бу лөвһәни бүтүн музейә кәләнләр бәйәнирдиләр. Чүнки о сада, һәм дә чоһ хош рәңкләрә верилмишиди. Әтраф диварларда динч гуручулуг лөвһәләри, әмәк гәһрәмәнларынын портретләри асылмышды. Бирдән Камил даяныб Ираннын әлиндән тутду:

— Ора бахын!

Ирина ериндә донмуш кими даянды. Йох, бу, лөвһәйә бәнзәмирди. Санки тамашачыларын гаршысында ота-

ғын дивары әвезинә кениш бир салон ачылырды. . . Гызыл рәңкли ишыг, орадакы йығынчагы даһа тәнтәнәли кәстә-рирди. Партия вә һөкүмәт рәһбәрләри арасында бөйүк Сталин аяға галхмыш, әлиндә бадә тутуб бөйүк рус халгынын шәрәфинә сағлыг дейирди. Ирина илә Камил сан-ки әзиз Сталиннин сәсини эшидирдиләр.

Камиллә Ирина яхындакы скаяма әйләшиб көзләрини бу лөвһәдән айыра билмирдиләр. Ирина дөнүб бир ан Камилә бахды:

— Камил,— дейә о, астадан дилләнди.

Камил көзләрини шәкилдән айырмаяраг дурмушду.

— Нә вар, Ирина?

— Камил...— Гыз чәтнилкә данышырды.— Сөз вериниз ки, бундан сонра ишләйәндә өзүнүзү кәмәрлә бағлаячагысыныз.

Камил дөнүб Ирина мат-мат бахды.

— Нә үчүн?

— Онун үчүн ки, кәмәрсиз ишләмәк чох горхулудур.

Камил күлүмсүндү.

— Буну сизә ким дейиб? Адәт эдәндән сонра һеч бир горхусу йохдур.

— Әйтият яхшы шейдир.

Онлар аяға галхдылар.

— Сөз верирсинизми?— Ирина бир аз һәйәчанлы кәрүнүрдү.

— Ахы, Ирина, бу мәним үчүн һеч горхулу иш дейилдир.

— Кәмәрсиз горхулудур. Буну мәнә бир нәфәр таныш тайнагчы дейиб.

— Йәгин сизин о танышыныз тәзә ишләмәйә башлаһыб. Ййирми үчүнчү мәртәбәйә чатанда горху һисси тамамилә кедир.

— Камил, о да ййирми үчүнчү мәртәбәдә ишләйир. .

— Бу ола билмәз.

Ирина нә эдәчәйини билмирди. О, даяныб дик Камилнин көзләринин ичинә бахды.

— Мән сиздән тәвәггә эдирәм, өзүнүзү кәмәрлә бағлаһып.

Камил динмәди. Сонра бир гәдәр диггәтлә Иринанын көзләринә бахып сорушду:

— Сизин дедийиниз о гайнагчынын ады нәдир? Бәлкә мән эшитмиш олам..

Ирина бир аз инчик һалда Камили сүздү вә:

— Оун ады Иринадыр,— деди.

— Нечә?

— Бәли. Һәр кечә сизинлә узагдан-узаға ғығылчымларла саламлашан, сизинлә ярышан мәнәм. Туг-туг... Туг-туг... Бу сизә танышдырмы?

— Ирига!

— Сиз элә фикирләшмәйин ки, мән сизи алдадырдым. Мән доғрудан да, гияби оларак индики университетдә охурам. Анчаг сиз өз ишиниздән о гәдәр мәнәббәтлә, о гәдәр марагла данышырдыныз ки, мән өзүмүн гайнагчы олдуғуму демәк истәмирдим.— Соңра, о эләвә этди— Камил, мән дә кечәләр Москванын көзәл мәнзәрәсини сейр этмәйин чох севирам.

Камил бундан соңра ишләйәндә өзүнү кәмәрлә бағлачагына сөз верди.

Москва университетинин тикилиши мүддәтиндә, бәннарлар, гайнагчылар вә башга ишчиләр ени-ени иш үсуллары тапмыш, һәм дә бу нәһәнк тикинти онлар көзәл бир мәктәб олмушду. Университетин фәһлә вә мүнәндисләри Москвада тикилән башга чохмәртәбәли эвләрин ишчиләри илә тез-тез тәчрүбә мүбадиләси кечирип, өз ени иш үсулларыны онлара өйрәдир, һәм дә онлардан өйрәнирдиләр.

Белә бир тәчрүбә мүбадиләси кечирмәк үчүн Бакыя да бир нечә нәфәр гайнагчы көндөрилмәси гәрара алынмышды. Бу ишдә Москва чохмәртәбәли эвләринин гайнагчылары өз тәчрүбәләри илә бакылылар чох көмәк кәстәрә биләрдиләр. Бакыя кетмәк истәйәнләрин ичәриндә Камил вә Ирина да вар иди. Камил өз ишини гуртармышды. Ирина исә һалә сон ики мәртәбәсини гайнагчылыб гуртармалы иди. Одур ки, Камил Бакыя Иринадан әввәл кетмәли олду.

Москванын йә кечәләриндән бири иди. Бу вахтлар Москвада һава кеч гаралырды. Кечәнин нә вахт кәлиб, нә вахт кетдийиндән инсанларын хәбәри олмур, санки шаффаф бир ахшам ишыгылы бир сәһәрә чеврилир.

Вуково тәйярә мейданынын йолу ени тикилмәкдә олан университетин янындан кечирди.

— Бурада бир аз даянаг,— дейә Камили өтүрмәйә келән Ирина суручүйә мүрачиәт этди.

Камиллә Ирина машындан дүшүб университетә айрылан асфалт йолла тикинтийә доғру кетдиләр.

Кечәнин сәрин мейи онларын сачларыны охшайыр, тикинтинин таныш курултусу эзәмәтли бир симфония кими сәсләнирди. Бура «Ленин дағлары» адалан ер иди. Камиллә Иринанын көзләри өнүдә беш гүлләли нәһәнк, һәм дә мөһтәшәм бир бина йүксәлирди.

— Эмләр сарайы,— дейә Ирина, сәһрәнмиш кими, бу үрәкәчан, инсанда өз вәтәнинә, халгына гаршы бөйүк мәнәббәт һисси доғуран биная бахыб астача пычылдады:

— Кәрәсән, биринчи Москва университетинин баниси Ломоносов инди сағ олсайды, бу эмләр сарайына бахыб нә дейәрди?

Камил фикирли-фикирли чаваб верди:

— Нә дейәчәйини билмирәм, анчаг, өз халгыны белә көрүб севиәрди.

Камил Ириная сары дөнүб деди:

— Ирина, билрәсәми, вахтилә Кертсен вә Огорйов бурада өз достлуг андаларыны ичмишләр.

— Билрәм, Камил, ону да билрәм ки, сән дә бу мәктәбин аудиторияларындан бириндә отуруб дәрәс охуячасан, һеч вахт ядындан чыхармаячасан ки, һәмин мәртәбәнин галын дәмир тирләрини сән гайнагламысан.

Камил, дөнүб һәйәчанла гызын үзүнә бахды, ләкин һеч бир шей дейә билмәди.

Бу вахт, бинанын ән уча гүлләсиндә ғығылчымлар парлады: Туг-туг-туг...

Камил күлүмсүндү:

— Кәрәсән киминлә саламлашыр?— деди,— инди чохлаы белә эдир.

— Бу чох яхшыдыр,— дейә Ирина күлүмсүндү,— Мән бу әдәтимизи һеч вахт унутмаячагам.

— Мән дә,— дейә Камил астадан сәсләнди.

Бу мөһкәм бир анда бәнзәйирди.

Камилин миндийн тәйярә һавая галханда, кечә саат ики иди.

Бақыда Камил буругларын эсасы олан дөмир формалары гайнаглайыб шықаларла бәркидирди. Чошгун дөниз далгалары үзәриндә буруглары гурашдырмаг һеч дә ийирми бешинчи мәртәбәдә ишләмәкдән асан дейилди.

Күнләр кечдикчә Камил ени ишини даһа артыг севири, кечәләр Хәзәр үзәриндә парлаян йүзләрлә ишыгларла бахыб Москваны хатырлайырды. Ириная яздығы мәктубларында Бақы нефтчиләринин ачыг дөниздә, Бөйүк гаялар арасында салмаға башладылары ени мәдәнин романтик мәнзәрәсини тәсвир эдир, гайнагчыларла эһтиях олдуғуну билдирди. Иринадан алдығы сон мәктубу ону чоһ севиридмишиди. Ирина язырды ки, сон ики мәртәбәсини вахтындан әввәл гуртарыб Бақыя қаләчәк. О, мәктубуну белә гуртарырды: «Биз сәнинлә Бөйүк гаялар әтрафындагы буруглар арасында көрүшәчәйик. Енә гығылчымыларла сәламлишәчәйик.»

Сәкиг бир яһи кечәси иди. Нефтчиләр өз нөвбәләриндә чалышыр, буругларын таныш сәсләри, мотор курултулары, кәтерләр вә сайнерләрин һәрәкәт эдән ишыглары әтрафа яйылырды.

Камил узаг дөниздә гоюлан буругун эсасыны гайнаглайырды. О, бир ан әл сахлайыб сәкиг дөниз үзәриндәки ишыглары сейр этмәйә башлады. Инди о да Хәзәр үзәриндә бир нечә ишыг яндырмышды. Бирдән лап узагда, бир километрик мөсафәдә, ачыг дөниздә ишыг гығылчымыларла парлайыб сөндү. Камил буна о гәдәр дә фикир вермәди. Гығылчымылар енә парлайыб дөнизә ахды, Камил бир анығыа Москваны бөйүк университетини хатырлады. Шамын дүймәсини басыб ишинә давам этди вә өзүнчү дә хәбәри олмадан гығылчымыларла сигнал вермәйә башлады.

— Туг-туг... Туг-туг...

Бу дәмдә узагдан да гаранлығы яран гығылчымылар көрүндү: Туг... туг...

Камил көзләринә инанмады. Бир дә сигнал верди. Көзләди. Енә әйни чаваб: Ирина!
Бу ади гығылчымылар дейилди.

Сәһәрә яхын Камил ишини гуртаран кими яхындан кечән кәтерләрин биринә миниб гаранлығыда парылдаян гығылчымылары көстәрди:

— Ора сүр.— деди.

Кәтер дөнизин суюну хәнчәр кими ярараг гығылчымыларла доғру ирәллиләрди.

— Бир аз ейин сүрә билмәзсинизми?

Гоча капитан дөнүб көзәлты Камилә бахды.

— Бир хата-зад баш вермәйиб ки?

— Йох.

Гоча күлә-күлә деди:

— Онда тәләсмәйә биләрик... Адам я тәһлүкәли вәзийәттә тәләсәр, я да көрүшә кедәндә...

Камил гоча капитана бахыб күлүмсүндү.

Гығылчымылар исә лап яхында парлайырды...

Сентябрь, 1951.

ГЫЗЫЛ МЕЙДАНДА

(Этүд)

Назимин үрөйи енө һэйәчанла дөйүндү.

Гызыл мейдан синәсини ана кими кениш ачмышды.

Гаршыда Кремл дарвазасы вә Спасск гүлләси, солда Минин вә Пожарскинин һейкәлләри архасында Васили Блаженни килсәси, сағда тарих музейи, орталығда исә Ленин мавзолейи дурурду.

Гызыл мейданын үзәриндә гар кими ағ, памбыг кими юмшағ булутлар зәиф күләйин тә'сири илә дағылыр, ашағы эириди.

Назим һәмишәки кими, мейданын даш дөшәмәсилә мавзолейә тәрәф кетди.

Орада, о гырмызыя чалан вә һәр шейи өзүндә экс эдән мәрмәр мавзолей ичәрисиндә Ленин ятмышды. Бир аз о янда—Кремл диварынын архасында Сталин бәшәрийәтин азадлығы вә хошбәхтлийи һагда дүшүнүр.

Һәр дәфә Гызыл мейдана кәлдикдә бу фикирләр ени бир гүввә илә инсаны дүшүндүрүр, үрәкләри һэйәчанландырыр.

Мавзолейи солунда вә сағында мәһәччәрләрә бәнзәр даш сәкиләр узаныр. Байрамларда гонаглар үчүн бурада скамьялар дүзүлүр. Ади күнләрдә бурада, бу тәмиз даш сәкиләрин үстүндә әйләшәнләр мейдана, әтрафдакы гайнар һәята тамаша эдирләр.

Бу даш сәкиләрин о тәрәфиндә сыра илә чаван күкнар ағачлары әкилмишдир.

Назим дә әйләшнб көзләмәли олду. О, пионер тәшкилатынын етишдирдийи саф үрәкли, вәтәнпәрвәр бир оғлан иди. Инди артыг о, комсомолчу иди. Москвада Горки адына әдәбийят институтунда охуорду. Һәр яй о, Бакыя кәдиб пионер дүшәркәсиндә, пионер дәстә рәһбәри вәзифәсиндә ишләйир. Бакы пионерләринә Москвадан сөһбәт эдирди.

О, саһаб Бакыя йола дүшмәк истәйирди. Лакин бу күн сәһәр о, Бакынын пионерләр эвиндән бир мәктүб алмышды. Ондан тәвәггә эдирдиләр ки, Гызыл мейдан мөвзуунда бир сөһбәт һазырласын вә Бакыя кәләндән сонра пионер эвиндә, дүшәркәләрдә бу барәдә сөһбәт әтсин. Одур ки, Назим бир даһа бура кәлиб Гызыл мейданда тез-тез олан әксурсия дәстәләриндән биринә гошулмағ истәди ки, билмәдийи шейләри эшитсин. Ону ән чох марағландыран Кремлин диварындакы мәрмәр лөвһәләр иди. Онларын һағгында әтрафлы мә'лумат топламағ истәйирди.

Лакин Назим бир аз кечикмишди. Ким билир, ени бир дәстә кәләчәкдими?

Назимдән ики-үч аддым аралы бир киши отурмушду. Әйиндә тәзә миләмил костюм варды. Галстуку, көйнәйи дә тәзә иди.

Бу киши отуз беш яшларында, нәчиб сифәтли бир рус иди.

Назимә элә кәлди ки, бу кишини һарадаса көрүб. Бәлкә элә буна көрә дә Назим үрәкләниб она яхынлашды:

— Бағышлайын,— дейә о сөзә башлады.— Сиздәми әксурсийи дәстәсини көзләйирсинниз?

Киши күнәшдән гамашан көзләрини гыйыб Назимә бахды:

— Йох,— деди,— эләчә отурмушам, динчәлирәм.— Сонра о эләвә этди:— Наһар ерә көзләмәйин, даһа әксурсия дәстәси олмаячғ, саһаб кәләрсиниз.

Назимин ганы гаралды. Кишийә яхынлашды вә онунла үзбәүз отурду.

Инди киши Назими яхшы көрә билди. О, Назимин көдрли көзләринә бахыб күлүмсәди.

Назимә элә кәлди ки, киши онунла зарафат элэйир.

— Сиз нә билирсиниз ки, олмаячат?

— Билмәсәйдим демәздим,—дейә киши чидди бир төврлә чаваб верди.

Назим тамамилә сусталды. О, алнына төкүлмүш гара, гыврым сачларыны бармаглары илә дала дарайыб аяга галхды. Онун зил гара көзлери бир даһа кишинин үзүнә тикилди вә астанан деди:

— Гейф. Сабан мән Бакыя йола дүшүрәм. Билетим дә чибимдәдир:

— Бурада охуюрсан?—дейә киши сорушду.

— Бәли.—Соира өз-өзү илә данышырмыш кими элә вә этди:—Бәс ушаглара нә данышачағам?

— Хансы ушаглара?—дейә киши марагланды.

— Бакы пионерләринә. Мән онларла Гызыл мейдан һаггында сөһбәт этмәлийәм. Хаһиш эдибләр.

Назимин көзлери ушаглара тикилди. О, Гызыл мейданын үзәриндә асылыб галмыш кими көрүнән булутлара, мавзолейә, Васили Блаженин килсәсинә, Минин вә Пожарски һейкәлләринә, Спасск гүлләсиндәки саата, Кремлин диварына сон дөфә бахыб кетмәк истәйирди.

— Яхшы, кәлин мән сизә нә лазымдырса данышым.

Назим бу сөзләрән һәм севинди, һәм дә бу кишинин ким олдуғуну билмәк истәйирмиш кими енидән онун үзүнә бахды. Таныя билмәди. Москвада о гәдәр адам вар ки.

Назим:

— Яхшы,—деди,—данышыңыз, рича эдирәм.

Киши, Назимин голуна кириб әввәл мавзолейин янына апарды. Назим мавзолейдә азы бир он дөфә олмушду. Лакин киши о гәдәр марагла данышырды ки... О, Назим мавзолейин арха тәрәфинә апарды. Ону орадакы гара мәрмәрән дүзәлдилмиш бүстләрлә таныш этди.

Куйбышев, Фрунзе, Дзержински, Калинин, Жданов...

Киши онлары бир-бир көстәриб кимин нә вахт вәфат этдиһини яда салыр, ағыр-ағыр өтүб кечирди. Чох марағлы данышырды. Тез-тез йолдаш Сталинни адыны чәкирди.

Өзү дө элө данышырды ки, куя буларын Намысыны өз көзлэри илэ көрүбүдүр.

Назим һәм мараг, һәм дө тээччүб долу көзлэрини бу кишидөн айырмырды. Нәһайәт, өзүнү сахлая билмәйиб ондан сорушду:

— Дейиниз көрүм ахы, сиз кимсиниз? Рича эдирәм.

Киши чавабы бир гэдәр кечикдирди, сонра исә астача сорушду:

— Сизи марагландыран Гызыл мейдандыр, эләми?

Назим енидөн алава этди:

— Әкәр Бақыда ушаглар мөндөн сорушсалар ки, буналары сөнин үчүн ким данышды, нә дейим?

Киши чиддәйәтлэ деди:

— Дейиниз мавзолейин гаршысында кешик чәкән бир салдат данышды. Дейиниз ки, бу сөһбәти эдән заман кешикчи бирайлыг истираһәтә чыхмышды. Дейиниз о салдат дарыхыб вахтыны ено мавзолейин янында кечирирди, кери гайытмаг истәйирди. Лакин бир шейи унутмайын. Мөним ерим, бах орадыр, — дейә киши мавзолейин мәрмәр гапыларыны көстәрди. — Мән орада кешик чәкирәм. Мән орада чох шей өйрөнмишәм. Орада мөним көзүм өнүндөн миллионларла инсанлар кечиб. Мән онларын Ленин үчүн кәдәрләнән сималарыны көрмүшәм. Һәр үздә бир китаб охумушам. Мән орада Сталин динләмишәм. Орада мөним көзүм өнүндә совет халглары өз гүдрәтини нүмайиш этдириб кечмишләр. Мәглүб эдилмиш дүшмәнин гара гартал вә хач нишанлы байраглары бурада аяглар алтына тулланылды. Ушаглара дейиниз ки, Сталин байрамларда бура кәләндә мән ики байрам кечирирәм: бири халг байрамы, бири дө өз байрамым. Чүнки, мән Сталинни лап яхындан көрүрәм. Мән һәр күн Спасск гүлләсинин саатыны динләйирәм вә мәнә белә кәлир ки, зәманәмизин ән дөниг, ән дүз сааты бу саатдыр, чүнки Сталин бу саатла ишләйир.

Назим кениш ачылмыш гара көзлэри илэ бу адама мат-мат бахырды. Инди Назим ону яхшы хатырлайырды. О, доғрудан да, мавзолейин гаршысында кешикдә дуран салдатлардан бири иди. Назим ону һәмнишә динмәз көрәди. Бир һейкәл кими орада динмәз даянан бу кишинин көрүнүшү чох эзәмәтли олурду. Лакин адам һеч тәсәввүрүнә

кәтирә билмир ки, онларын үрөйиндән, фикриндән нә кечир. Инди исә о данышырды. Она ади кешикчи демәк олардымы? Ахы о, Ленинни кешийиндә дуруп! Гызыл мейданда дуруп!

Назим һайәчанла кишинин элини сыхыб:

— Сизинлө таныш олдүгеума чох шадам, — деди. — Мән исә ади бир тәләбәйәм. — Сонра тәвазә илэ әлава этди: — Сталин тәгаүдчүсүйәм.

Кешикчи күлүмсәди, Назимин элини сыхыб дигтәтлэ көзлэрини ондан айырмаяраг бөйүк бир гардаш кими деди:

— Демәк, о гэдәр дө ади тәләбә дейилсиниз. Бир фикрләшин, сизин адыныз тез-тез йолдаш Сталинни ады янында чәкилир. Сталин тәгаүдчүсү. Сиз дө бу адын кешийиндә дурмалысыныз. Ону яхшы горуюн, намусла горуюн, чүнки сиз дө кешикчисиниз. Сиз дө онун арзу вә әмәлләринин кешикчиси олмалысыныз. Яхшы йол. Бакы пионерләринә, Азәрбайчан пионерләринә, Азәрбайчан кәңчәринә Гызыл мейдандан салам дейин.

Декабр, 1949

СУЛЬ ЭСТАФЕТАСЫ

*Бақы сәнэт мәктәбләринин
шакирдләрине итһаф эдирәм.*

Бөйүк бир гарагачын алтында даянмыш йүк машинының кузовуна боз бир бағлама атдылар. Ики кичик эл машинының кәнарындан япышды, бир аз сонра 14—15 яшлы бир оғланын үзү көрүндү. Оғлан бүтүн күчүнү голларына вериб, бәдәнини юхары галдырды, кузова чыхды. Адәти үзрә бурнуну чәкиб, яна сүрүнмүш шапкасыны алнына эндирди. Рәнки солмуш шапка кирпичими биз-биз дуран нарын түкләринин үстүнү өртдү, түнд-шабалыты рәнкә чалан парлаг көзләринә көлкә салды. Кичик бурну азча кериястыландыгындан, элө бил ки, галын үст додағыны да юхары дартырды. Буна көрә онун додағлары һәмишә бир аз аралы галыр, сифәтинә элө бир ифадә верирди ки, куя бу ушаг атрафда көрдүйү һәр бир шейә бөйүк бир тәәчүблә бахыр.

Ашагыдан йоғун, бир гәдәр боғуг бир оғлан сәси эшиди-ди:

— Әйә, довшан, ал бу бағламаны.

О, дейәсэн, өз ләгәбиндән һеч сыхылмырды. Тез әйлиб бағламаны алды, о бери элини дә йолдашына узат-

ды. Йолдашы бойча ондан кичикди. О, бир аяғыны машиның чархына гоюб юхары галхды.

Ағ халатлы, сачы күмүшү рәнкли гоча бир гадын төйшүйә-төйшүйә тәпәни эниб машины дөврәйә алмыш ушағларә янашды.

— Һәсэн, оғлум,—дейә элиндәки ағ парчая сарынмыш эмәй «довшан» ләгәбли оғлана узатды.

— Чох сағ ол, Фатма хала,—дейә о, гадына тәшәккүр этди.

— Ләтиф, ал,—дейә Фатма хала бойча Һәсәндән кичик, лакин энликүрәк, гарабуғдайы оғлана да бир бағлама узатды вә тәләсик о тәрәф бу тәрәфинә бойланыб, хырылтылы бир сәслә ғышгырды:

— Ай Садыг, ай Садыг.

Машина яхынлашан 25 яшлы, бойлу-бухунлу бир оғлан тәмкинлә чаваб верди:

— Бурадаям, Фатма хала.

— Ди кәл, сүр көрүм, бала,—дейә Фатма хала кузовун кәнарындан япышды,—кәлиң даһа көрүшәк,—о, аяғыны машиның чархына дирәйиб, галхмаг истәди, чәтинлик чәкди. Ғырагдакы ушағлар буну көрүб тез өзләрини Фатма халая етирдиләр, көмәкләшиб ону юхары галдырдылар. Фатма хала Ләтифлә Һәсәни бағрына басыб өпдү.

— Кедин,—деди,—яхшы йол, бөйүк сәнәткар олун. Фатма халанызы унутмайын,—о, ләчәйиннин учу илө көзләрини силди.

Һәсәнин дә көзләри яшармышды. Ләтифин исә, һеч вәчинә дә дейилди. О, Һәсәнә бахыб, додағыны бүзүшдүрдү.

Машиның һәрәкәтә кәләнәдә, Ләтифлә Һәсән аз гала йыхылмышдылар. Онлар бир-бириндән япышыб, өзләрини күчлә аяг үстә сахладылар. Ушағлар машиның далысынча гачыб:

— Һәсэн, Ләтиф, яхшы йол,—дейә зил сәсләрлә ғышгырыр, Фатма хала да элини елләдирди. Сонра һамы аяг сахлайыб, Фатма халаның башына йығышды вә узаглашан машиның далысынча бахды.

Ләтиф артыг онлара йох, ирәли, йола бахырды. Һәсән бир дә дөнүб керия баханда, тәпә үзәриндә йүксәлән ағ

дашлы ушаг эвинн көрмөди. Нәр шей жышлыга гәрг олмушту. Нәсонин урәин сыхылды, боғазы гәһәрәнди. 12 ил мүддәтиндә яшадығы, бөйүдүйу ушаг эвиндән һәмишәлик айрылырды.

Машын үрәкачан гәшәнк гоз ағачлары арасы илә кедрди. Ону яхылашдығыны көрөн сахсағанлар чығырышыб учур, башга ағачлара гонурду. Ағачларын галын көвдөләри арасындан жышл түтүн плантациясы көрүнүр, чөлдә ишләйән гызларын маһнысы эшидилдириди. Будаглар оғланларын башы үстүндән кечирди. Санки ағачлар онлара сары гачыр, будагларыны узадыб, енидән гачырдылар.

— Кәл отураг,—дейә Нәсән кабинанын далындакы тахтаанын үстүнә әйләшди. Ләтиф исә кабиная сөйкәди, ирәли бахырды. О, көдәкбөй олдуғундан азачыг әйилмәклә өзүнү башы үстүндән кечән шахәләрдән асанча горурурду. Ләтиф Нәсандән бир яш бөйүк иди. Нәсән нә гәдәр нәрмәназикдисә, Ләтифин бәдәни бир о гәдәр кобуд вә мөһкәм иди. Нәсонин үзүнүн дәриси һамар вә чәһрайи рәнкдә иди. Ләтифин даим чатылмыш гашлары, гара, тутгун көзләри, тәзә чыхмаға башламыш бығы, бир-биринә гысылмыш назик додаглары онун үзүнә вәһмли бир көркәм верирди. Бурнуун үстүндәки чапыг онун сифәтинн чох гәзәбли көстөрди. Бу ики оғлан, ушаг эвиндә бөйүмүшдү. Инди исә Бакыя, сәнәт мәктәбиндә охумаға кедрдиләр. Ләтиф һәлә кечән ил Бакыя кетмәли иди. Лакин бир һадисә ону бир ил керн салды.

Ушаг эвиндә тәрбийә алан оғланларын һамысы бир-бирилә сәмини доланыр, йолдашыг әдирдиләр. Бирчә Ләтиф өзүнү йолдашлары арасында чөкирди. О һамыны өзүнә табе әтмәйә чалышыр, она гулаг асмаянлары һәдәләйирди. Ләтиф һәйәтдә кецирилән волейбол, боскетбол оюнларында да чығаллыг әдәр, өз хейиринә тәзә гайдалар чыхарыб, мүтләг өз командасынын галиб кәлмәсини истәрди. Бу заман онунла бир дөстәдә ойная ушаглар һәвәсдән дүшүб оюндан чыхардылар... Ләтиф волейбола оюн кими йох, вуруш кими бахырды. Ушаглар онунла мүбәлисә әтмәйи севмирдиләр. Бу исә Ләтифдә элә бир фикир ярадырды ки, куя һамы ондан гөрхур, һәтта өз гөрхуларыны мүәллимләриндән белә кизләдирләр. Лакин ушаг-

лар садчә хәбәрчилик эләмир, кет-кедә Ләтифдән узаг-лашырдылар. Анчаг бир нәфәр Ләтифлә мүбәлисә әтмәкдән чәкинмәз, онунла тез-тез сөзләшәрди. Бу, Ләтифин яшыды Мәммәд иди. Бир дәфә ушаглар фындыг йығмаға, колхозчулара көмәйә кетмишдиләр. Ләтиф исә өзүнү хәстәлийә вуруб эвдә галмышды. Ишдән гайыданан сонра һәйәтдә, оюн заманы Мәммәд Ләтифи сапсағлам көрүб демишди:

— Хәстәмиз дейәсән сағалыб.

Буну эшидән ушаглар күлүшмүшдүләр. Мәммәдин Ләтифи белә лага гоймасы биринчи дәфә дейилди. Ләтиф Мәммәддән яман йығмышды. Аз сонра Ләтиф Мәммәди бир кәнара чәкиб, ону һәдәләмишди. Онлар сөзләшиб дөстәдән айрылмыш вә яхындакы мешәдә элбәяха олмушдулар. Вурушу удузачағыны һисс әдән Мәммәд ердән дүйүнлү бир ағач парчасы көтүрүб, һавада елләйә-елләйә Ләтифи яхын бурахмаға вә мүәллимини чағырмаға башламышды. О, һеч дә Ләтифи ағачла вурмаг фикриндә дейилди. Ләтиф исә, һирсини соютмаг үчүн Мәммәддән әл чәкмир, она һүчум әдирди:

— Ағачы ат бир яни!—дейә о гышгырыр, дал-далы та-чан Мәммәди һаглайырды.

Бирдән Мәммәдин аягы нәйә исә илишиди. Мәммәдин йыхылмасы илә Ләтифин онун үстүнә атылмасы вә Мәммәдин элиндәки ағачын Ләтифин бурнуна санчылмасы бир анда олду. Бу дәмдә мүәллим вә ушаглар өзләрини вуруш еринә чатдырдылар.

Мәммәд ерә сәрилмиш, Ләтифин исә өзүнү ган басмышды. Бу вахта гәдәр ушаг эвиндә белә һадисә олмышды. Она көрә ушаг эвинин мүдирн вә мүәллимләр бу мәсәләйә чох чидди янашмағы гәт әтдиләр. Ичласда ушаглар да Мәммәдин тәрәфини сахладылар.

Ләтифи сәнәт мәктәбинә көндөриләнләрн сияһысындан чыхарыб, исләһ олмаг үчүн она бир ил вахт вердиләр.

Ләтиф үзүнүн сарығы ачыландан сонра, бурнуун үстүндәки чапыгы көрүб, Мәммәдә гаршы кизли кин бәсләмәйә башлады. Чапыг онун сифәтинн дәйишимш, она гәзәбли бир көркәм вермишди. О, хәстәханадан чыхдыгда Мәммәди көрә билмәди. Мәммәд артыг Бакыда иди.

Бу һадисәдән сонра Ләтиф заһирән өзүнү чох сакиг

апармага башлады. Лакин Мәммәдә гаршы кин онун үрәйиндә өзүнә мөһкәм ер эләмишләр.

Һәсәнин исә ишыгы кәзләри машынын алтын-дан ити чай кими ахан йолда иди. Чох сакит, юмшаг хасийәтә малик олан һәсән торначы олачагды. Мәктәби гуртарыб, Баки заводларынын бириндә ишләйчәкди. Һәсәнин кәзләри өнүндә кениш ишыгы сөхләр чанла-ныр... О, пар-пар парылдаян дэзкаһ архасында ишләйир.. Ағ, кирдә дәмир парчасы фырланыр, фырланыр, аһанкдар уғулту Һәсәнин гулагларында хош бир маһныннн зүмзүмәси кими сәсләнирди. О, мәшһур рекорд-чу Борткевич кими олмаг истәйирди. Борткевичин рәнкли шәклини журналда көрүшдү. Дэзкаһ тәртәмиздир. Ағ, һамар метал ити кәски алтында фырланыр, йонгарлар узаныр, узаныр, узун бир йола чеврилир...

— Довшан, ай довшан,—дейә Ләтиф Һәсәни сәсләди. Һәсән ширин хәялдан айрылды. Фырланан һамар дәм-ир вә узун йонгарлар әвәзинә ахар су кими көрүнән йол, дэзкаһын уғултусу әвәзинә йүк машыныннн екнәсәг курултусу... Бәс «довшан» нәдир? Йох, «довшан» орада, узагда, яшыл тәпә үстүндәки ушаг эвиндә галды. Орада чох шей галды. Ушаглыг илләри, дәчәллик, әзиз мүәллим-ләр, севимли Фатма хала.

Ләтиф исә орадан бир шей апарырды,—Мәммәдә гар-шы кин.

— Даһа мәнә довшан демә. Яхшы, Ләтиф?—дейә Һәсән сәмиийәтлә она сары дөндү.

Ләтиф она чаваб вермәди. Һәсән тагсыркар адамлар кими чийинләрини чәкиб, енә йола бахды.

Йолун һәр ики тәрәфиндәки бөйүк ағачларын уча бу-даглары бир-биринә гарышыб, тәбин бир тунел әмәлә кә-тирди. Бә'зән юхарыда мави саф сәма көрүнүб кечирди.

Ахшама яхын машын бөйүк бир дәм-ир йол стансия-сынны янында даянды. Садыг машыны Ләтифлә Һәсәнә ташырыб билет алмага кетди. Бир аз сонра о гайыдыб:

— Дүшүн,—деди вә һәрәнин билетини өзүнә вериб, га-тарын нә вахт йола дүшәчәйини, вагонун нөмрәсини, һәр шейи баша салыб сорушду:—Истәйирсиниз галыб сизә йола салым?

— Нә зәһмәт чәкирсән,—дейә Ләтиф әтираз этди.— Ушаг дейилик ки, сән кет, онсуз да йолун узагдыр.

— Яхшы йол!—дейә Садыг бир-бир ушагларын әяни сыхды.

— Яхшы йол!—дейә Һәсән машынын далынча әл әдиб гышгырды. Һамяя салам де. Фатма хаяда да.

Машын тини дөнүб кәздән итди..

Гатар кечәйә дүшмәсәйди, йәгин ки, Ләтиф вә Һәсән бүтүн күнү пәнчәрәдән йола тамаша әдәчәкдиләр. Лакин вагонун тутгун шүшәләри, һәм дә байырдакы гаты гаран-лыг бүтүн дүняны бу ики ушагын күпесиндә мөһдудлаш-дырды. Ушаглар Фатма халанын онлар үчүн һазырлады-ғы ағ, тәмиз бағламаны ачыб, чөрәк арасындакы котлет-ләри бөйүк иштаһла едиләр, алмалары чибләринә гоюб бағламаларыны ястык кими башларынын алтына гойдулар вә ятдылар, бир дә Бақыда ояндылар.

Мәктәбә кетмәздән әввәл ушаглар шәһәрә тамаша әтмәйн гәрара алдылар. Онлар Бақыны шәкилләрдә вә киноларда көрмүшдүләр. Лакин инди чанлы шәһәр он-ларда силинмәз тәссүрат доғурур; яшыл, мави троллей-буслар, күчлү, гырмызы дизелләр, абы, гәһвәйн «Победа» машынылары, шәһәрин өзүнә мөхсүс сәси, мөһтәшәм бина-лар, мейданлар, учсуз-бучагсыз кениш асфалт күчәләр, ени тикилмәкдә олан гәшәнк эвләр, магазинләр, минләрлә адам, шәһәр һәятына мөхсүс олан һәр шей ушаглары һей-ран эдирди. Онлар бир-бирини итирмәмәк үчүн әл-әлә ве-риб, бә'зән күчә гайдаларына рияәт әтмәйәрәк, бир сә-кидән башга сәкийә гачырдылар.

Карл Маркс бағынын янында ачылан шәһәр мәнзәрә-си онлары тамамилә валәл этди. Онлар аяг сахлайыб, мейданын яшыл бағчасына, Элмләр Академиясы вә онун-ла үзбәүз учалан монолог бинасына, бөйүк Низаминнин тунч һейкәлине, сол тәрәфдә көһнә шәһәрин дши-дши га-ла диварына бахыр, кәзләрини бу мәнзәрәдән айыра бил-мирдиләр.

О гәдәр кәзмишдиләр ки, аягларыны күчлә сүрүйүрдү-ләр. Бирдән Һәсән Ләтифин әлиндән тутуб дәнизә тәрәф

чекди. Онлар келиб даш һасарын янында даяндылар. Дагларда бөйүдүклөрүндөн дөңиз көрмөмшидилер. Лакин бу дөңиз онларын шәкилләрдә көрдүкләри дөңизләрдән чох сечилди. Бура дөңиздән даһа чох, су үзәриндә гурулмуш нәһәнк ишаат мейданына бонзыйрди. Ағыр-ағыр һәркәт эдән бөйүк сайыл кранлары, кәмләр, танкерләр узаг заводларын эиф түстүсү ичәрисиндә думана бүрүнмүш ки ми көрүнүрдү. Дөңиз мави дейлди. Сүд рәнкинә чалырды. Көй да тутгун олдуғундан, үфүг хәтти сечилмир, көй илә су бир-биринә гарышырды. Яхындан кечән баркас дөңизин сакит сәһини ярыр, гагайлар баркасын дальсынча учур, онун суда эмәлә кәтирдийн ярыға баш вурурлар.

Бу вахта гәдәр бу ики оғлана таныш олмаян шорумтүл дөңиз ели онларын бурун пәрәләрини гыдыглайыр, снәләринә долурду.

— Дөңиз,—дейә һәсән һамар үзүнү бир аз рүтүбәтли елә тутуб синә долусу нәфәс алды.

— Хәзәр дөңизин,—дейә Ләтиф онун сәһвини дүзәлтмәк истәйирминн ки ми пычылдады.

Ләтифлә һәсән мәктәбин кениш һәйәтинә аяг басаңда ерләриндәчә донуб дурдулар. Онлары эвиз, һәм дә бөйүк бир адам гарышылады. Онлар ихтиярсыз шапкаларыны чыхардылар, нәһәнсә бағламаларыны да арчаларында кизләтдиләр. Онлары Сталин гарышылады. Бөйүк Сталинн күмүшү һейкәли бир эли илә ушағлары мәктәбә дә вәт эдир, о бири эли илә гарышыда, мәктәбин һәйәтиндән ачылан мәнзәрәни көстәрди. Ушағлар о тәрәфә дөңдүләр.

Кениш завод күчәлери, ағ биһалар, мүрәккәб гургулар, дөмир йол көрпүләри, бурадан узаг да олса, гүдрәтли вә эзәмәтли көрүнүрдү. Баягдан ағ сүфрә ки ми көй үзүнү өртмүш булутлар, инди парчаланыб гәрбибә шәкилләрдә эзәмәтли заводлар шәһәри үзәриндә һавадан асылы галмышды. Дөңиз мави сәманын рәнкинә әкс этдирди.

Мәктәбин радио говшағы демократик кәңчләрин һимнини верирди. Бу һимн узагларда, заводлар үзәриндә сәсләнир, дөңизин һамар сәһиндә сүзүлүрдү. Маһны гурта-

рандан сонра ади адам сәсиндән чох-чох гүввәтли, лакин юмшаг бир гыз сәси:

— Хош кәлмисиниз, ушағлар,—дейә һәсәнлә Ләтифи саламлады.

Онлар диксиниб ян-йөрәләринә бахдылар. Һавада хош бир күлүш эшидилди.

— Бурунүз юхары, сағ тәрәфиннздәки пилләкәнләрлә икинчи мәртәбәйә, сонра сола, мәктәб мүдиринин отагына.

Ләтифлә һәсән бу сәсин онлара мүрачнәт этдийини баша дүшүб, мәрмәр пилләкәнләрлә юхары, икинчи мәртәбәйә галхдылар.

Сәнәт мәктәбинә мөхсүс көй рәнкли палтар һәсәнлә Ләтифа чох ярашырды. Кечәләр шалварынын гатыны бирләшдириб, үтүсү кетмәсин дейә, гайдасы илә асыр, көй-кәкләрини сәлигә илә бүкүб, өз шкафарына гоюрдулар. Һәр сәһәр гайышларындакы «РУ» (йәни сәнәт мәктәби) һәрфләрини парылдадыр, сонра синфә кәдирдиләр. Илк бахышда бу ики ушаг йүзләрлә йолдашларындан һеч дә айрылмыр, хариңи көрүнүшләри илә онларын арасында сечилмирди. Лакин бурадакы һәр ушағын өз кәзәл арзулары, севимли мөшгәлләри олдуғу ки ми, бу ики оғланын да өзләринә көрә арзу вә хәяллары вар иди. Һәсән әввәлдән дүшүндүйү ки ми торначылар шөбәсиндә охумаға башламышды. Бир дә о, мәктәбин бүтүн сәнәт мәктәбләри арасында ад газанмыш хор дәрнәйинә азылмышды.

Һәсән илк дәфә йохланмағ үчүн хор дәрнәйинә кәлән-дә, бәзи оғланлар вә гызлар она күлүшдүләр. Лакин онун пианино сәсинә гарышан хош, мәләһәтли сәси һамыны сузмаға мөчүр этмишди. Һәсән «Азәрбайчан эләри» маһнысыны охуюрду. Ишыгы көзләри узағлара тикилмишди. Санки онун бүтүн кичик варлығы бу маһныя гарышырды. Бу ишләнмәмиш, лакин мусиги долу сәс һамыны сон дәрәчә вәләһ этмишди. Һәсән бу анда нә гәдәр саф вә кәзәл көрүнүрдү. Һәсән маһныны гуртарыб, дәрнәк рәһбәринә тәрәддүд долу бир нәзәр салды. Салондакы сәссизлик ону чашдырмышды. О, гыпгырмызы гызармышды.

Аз сонра һәсән мәктәбин ән яхшы охуянларындан саялымаға башламышды.

Ләтиф исә, башга йолла кедирди. О, һәлә Мәммәдлә көрүшмәмишди. Аңчаг Мәммәдин галыбчылар шө'бәсинин ә'лачы шакирдләриндән бири вә мәктәбин күчлү идманчыларындан олдуғуну эшидиб, илк күндән, өз аләминдә онунла ярышмаға башламышды. Буна көрә Ләтиф өзүнә ән чәтин шө'бәләрдән бири сайылан баш механика шө'бәсини сечмишди. Инди о. һәр шейдә Мәммәдә үстүн кәлмәк мәгәсәдилә яшайыр, онунла көрүшмәйә мүнәсиб вахт ахтарырды.

Бу көрүш мәктәбин бөйүк һәйәтиндә олду. Мәммәд әлиндә кичик чамадан, идман залындан тәзә чыхмышды.

— Салам, Мәммәд,—дейә. Ләтифлә биркә кедән һәсән она тәрәф кетди.

Онлар тез-тез көрүшүрдүләр. Мәммәд һәсәнин әлини сыхыб бирдән Ләтифи көрдү.

Ләтиф ағыр-ағыр онлара яхынлашырды. Бир-биринә гысылмыш назик додаглары инди ону даһа да гәзәбли көстәрди. Мәммәд она да салам вермәк истәди. Лакин һәдәнә сусду. Саламы ағзында галды. Ләтифин исә хәялындан һә кечдийини билмәк чәтин иди.

Мәммәд ериндә даяныб тәмкинлә Ләтифә бахырды. Онлар бир-бириндән бир адым аралы даянмышдылар.

Һәсән бу ки йолдашына ялварыш долу бир нәзәр салды.

Мәммәд Ләтифин көзләмәдийини дәрәчәдә дәйишмишди. О, билдирки арыг, нөрмәнәзик ушаг дейилди. Бирдән-бирә хейли бөйүмүшдү. Үзүнүн дүзкүн, гәшәнк чизкиләри бир аз итиләшәрәк она ирадәли бир көркәм верирди. Голларынын мөһкәм әзәлләләри диггәти чәлб эдирди.

Һәсән астадан:

— Барышын,—деди.

Лакин Ләтиф кәскин бир һәрәкәтлә дөнүб кетди.

Һәсәнлә Мәммәд динмәз-сөйләмәз онун далысынча бахырдылар.

Бу һадисәдән сонра онлар Ләтифи кеч-кеч, һәм дә өтәри көрүрдүләр. Һәсән бош вахтларыны көнч ихтирачылар вә хор дәрнәкләриндә кечирди. О, Ләтифлә көрүшмәйә аз имкан тапырды. Ләтиф, бәлкә дә, дәрсләриндән вә сә-

нәт тәчрүбәләриндән керә галарды. Лакин баш механика шө'бәсинин ушаглары дирибаш, һәм дә күдәр үзлү оғланлар иди. Онлар Ләтифи тәк бурахмырдылар. Ләтиф иш вахтында тәзә йолдашлары илә гайнайыб гарышмалы олурду.

Ғыш айларында Ләтифкилин шө'бәси нефт мәдәнләриндән сифаришләр алмаға башлады. Көнч сәнәткарлар нефтчиләр үчүн борусыхан һазырламалы идиләр. О гәдәр дә асан баша кәлмәйән бу чһаз бир нечә һиссәдән ибарәт иди ки, буңлары айры-айры шакирдләр дүзәлдир, сонра бу һиссәләр бирләшидрилирди.

Ләтиф она тапшырылан деталың чертйожуну алыб бөйүк һәвәслә ишә башлады. О, һәр дәфә мәктәбин кенши, ишыгы коридорунда дивара вурулмуш бөйүк гырмызы лөвһәннин ән көркәмли ериндә ә'лачы галыбчы Мәммәдин шаклини көрәндә үрәйи гысганчыгыла дөйүнүрдү. Инди дә Ләтиф өз дәзкәһынын архасына кечәндә элә бил Мәммәдлә вуруша башлайырды.

Мәдәнләр үчүн гайырдыглары илк борусыхан һазыр оlanda Ләтиф чһаза бахыб, бу вахта гәдәр она таныш олмаян гәриб бир һәйәчән кечирди. Элә бил бу кичик чһаз мәктәбин диварларыны кенишләндирир, Ләтифи вә онун йолдашларыны дәннз мәдәнләри илә яхынлашдырыб доғма эдирди. Мәммәд исә, бурада, мәктәбдә галырды.

Әвваллар тез-тез гоча уста Сәрдароғлундан мәсләһәт алан, минбир суалла она раһатлыг вермәйән Ләтиф, инди өзү йолдашларына мәсләһәт вермәйә башлайырды. Сәрдароғлу яхшы көрмәк үчүн эйнәйини тахыб Ләтифин йолдашлары илә нечә мәсләһәтләшмәсинә бахыр, өз кәчкәлийини хатырлайырды. О, илк дәфә завода кәләндә гоча, күмраһ бәдәнли, бығы бурма уста она бир шапалаг вурумушду ки, һәр әһтимлә гаршы голунун күчүнү көстәрсин, шакирд бир сөзүнү ики эләмәсин. О да Ләтиф кими кәдәкбой иди. Һәтта, сифәтчә дә Ләтифә бәнзәйрди. Лакин о заман, Сәрдароғлунун вәзийәти тамамилә бамбашга иди. Уста билдийини нәнки шакирдинә, һеч атасына да

өйрөтмүрдү. Иэгин ки, шакирддин сөнөтө йийлэнмәсиндөн гөрхурду, шакирд кәлиб онун ерини тута биләрди. Буна бахмаяраг, Сәрдароғлу оғрун-оғрун устасынын һәр һәрәкәтини изләр, күндән-күнә өз усталығыны артырарды. Балача Сәрдароғлу чоһ эзийһөт чәкди, аша долду; һәгиги уста олду, лакин һеч кәс она уста демәди. Элә садәчә, Сәрдароғлу дедиләр. Совет һакимийһөти гуруландан сонра иса, һәр шей дәйиши, һамы она уста деди, уста Сәрдароғлу. Инди дә һәр шейи өйрәнмөк истаһөн бу оғланлардан билиһини асиркәмир, она верилән саһсыз-һесабысыз суаллара тәмкилнә чаваб верирди. Өзү дә ким чоһ суал верирдисә, Сәрдароғлунун рәғбәтнини бир о гәдәр артыг газанырды. «Демөк, өйрәнмөк истаһөн, гой өйрәнсин, гой һәр шейи ерли-ериндә билсин» дейә уста дүшүнүрдү. Сәрдароғлу тәкчә дедийн дәрсләрлә кифайәтләмирди. О, шакирдләри, тез-тез заволлара апарыб истеһсалатла, габагчыл усталарын ишләри илә таныш эдирди. Инди дә Ләтифин йолдашларына мәсләһәт вермәсинә диггәт эдән Сәрдароғлу дүшүнүрдү: «Бу оғлан уста олачаг, мүтлөг олачаг».

Ләтиф күн-күндән дәйиширди. Әввәлләр о, дәрсләриндә вә дәзкәһ далында газандығы мұвәфғәйһөтләри Мәммәдлә мұбаризәдә бир силәһ этмәк истаһирди. Инди иса онун көзләри өнүндә ени бир аләм, кенеш инкишаф мәнзәрәләри, нефт мөдәнләри ачылырды. Ләтифин гәйбиндә бир-биринә зидд олан ики һисс чарпышырды.

Балар кәлди. Бир дәфә идман дәрсиндә «Әмәк вә мұдәйһәйә һазырам» нормасыны гәбул эдән Гара мұәллим әлиндәки санийәөлчәнә баһыб тәәччүблә башыны галдырды. Мин метрә гачан оғлан илк 500 метри аз гала уста идманчыларын кетдийи вахта кечмишди.

Гара мұәллим бир көдәкбөй оғлана баһды, бир дә әлиндәки санийәөлчәнә. О, дейсән көзләринә инанмады. Санийәөлчәндә сәһв этдийини дүшүнүб, оғланы янына чардырды. Оғлан тәләсмәдән мұәллимә яхынлашды. Бу, Ләтиф иди. Гара мұәллим диггәтлә Ләтифә баһыб сорушду:

— Бир дә гача биләрсәнини?

— Нийә гача билмирәм.

— Бир аз йорғунлуғуну ал, сонра гач.

Ләтифә элә кәлди ки, норманы вермәдийинә көрә мұәллим онун тәкрар гачмасыны истаһир.

— Элә бу дәгигә гачагағам,— о, йүрүш йолуна чыхыб мұәллимин әмрини көзләди.

Бу дәфә Ләтиф 500 метри биринчи дәфә гачдығындан даһа тез вахта гачды. Гара мұәллим сәһв этмәдийини көрүб чоһ севинди. Ләтиф она яхынлашадна Гара мұәллим Ләтифин нәзбини тутуб саатына баһды, санийәларин аһәнки илә башыны тәрпәтмәйә башлады. Сонра о:

— Чоһ яхшы,— дейә, күлүмсүндү.— Яхшы гачырсан. Бәс нийә бу күнә гәдәр белә яхшы гачан олдуғуну кизләдирдин?

Ләтиф бу тәрифи чоһ лагейд динләди. О, ушаглыгдан йолдашлары арасында ән ейин гачан сайылырды. Анчаг буна һеч бир мәнә вермирди.

Гара мұәллим Ләтифин яхшы бир идманчы олачағына инанырды. Онунла дәрсдән кәнәр мөшгәлә апармак истаһирди. Лакин Ләтиф бу ишә чоһ союг янашырды. Ону марағландыран еканә бир шей вар идисә, о да анчаг өз дәзкәһи иди.

Бир күн мөктәбин комсомол комитәсинин катибин, кәнч мұәллимә Мәрданова, Ләтифи янына чарғырыб, она идман мөшгәләләринә мүнтәзән кетмәсини тапшырмышды. Ләтифин мөктәб һәятә илә гайһайыб гарышмамасы Мәрданованы да дүшүндүрүрдү.

Ләтиф илк дәфә иди ки, Мәрданова илә сөһбәт эдирди. Әввәлләр Мәрданованы узагдан таныян Ләтиф, бу кәнч гызын яхшы бир мұәллимә вә комсомол тәшкилатчысы олмасына шүбһә этмиши. Мәрданова ийирми ики яшында, орта бойлу, гәшәнк бир, гыз иди. Уст-башынын сәлигәли олмасына сон дәрәчә диггәт верәр, өзү дә зөвгәл кейинәрди. Ләтиф исә гырагдан она баһыб белә бир гәрара кәлмиши ки, «бу гызын фикри-зикри анчаг өзүндәдир».

Инди иса о, өз гаршысында тамамилә башга бир адам көрүрдү. Ләтиф язы столуна дирсәкләнән Мәрданованын она тикилмиш дүшүнчәли көзләриндә һәм өзүнә гаршы төһмәт, һәм дә бөйүк гайғы һисс этмиши.

Мәрданова сәнәт мәктәбинин адәт вә ән'әнәләриндән данышып ахыра демишди ки:

— Билирсәнми, Ләтиф, мән өзүм дә бу сәнәт мәктәбин битирмишәм. Мәктәбин ичтинан һәятти илә гайнайыб гарышмаян, дәрнәкләрдә иштирак этмәйән, билийини артырмаян шакирдләрән һеч вахт яхшы сәнәткар чыхмаз. Сән буну унутма.

Ләтиф ағыр-ағыр аяға галхыб бир гәдәр сусмуш, сонра исә башыны ашағы салыб боғуғ бир сәслә демишди:

— Яхшы, мән идман мешгләринә кедәрәм.

Сонра Ләтиф, Мәрданова бахыб санки ондан суал этмишди: «Элә бу?» Мәрданова бу суалы Ләтифин көзләриндә айдын охумуш вә онун баягы сөһбәтдән һәлә ләзыми нәтичә чыхара билмәдийини һисс этмишди.

Бу вахта гәдәр Ләтифин тәрбийәси илә мәшғул олмдығы үчүн Мәрданова һәм өзүнү, һәм дә комсомол комисәси үзвләрини тагсырландырымышды.

Бу сөһбәтдән сонра Ләтиф мүнтәзәм олараг Гара мүәллим тә айрылыгда мешг этмәйә башлады. Инди о, йүрүш заманы дүзкүн нәфәс алыр вә йүйүрмә сүр'әтини даһа да артырырды.

Бүтүн Бақы мәктәпләри вә көнүллү идман чәмийәтләри сүлһ эстафетасына һазырлашырды. Йүрүшчүләр эстафетаны Сталин районунда башлайыб, буруғлар арасындан, Бақы күчәләриндән, Шаумян районундаки заводлар арасындан кечириб, республиканын Сталин адына стадионуна чатдырмалы идиләр.

Бәдән тәрбийәчиләри һәлә сәһәр тездән стадионда йүнкүл атлотикуканын мүхтәлиф нөвләри үзрә ярыша башламышдылар.

Эстафетанын башланмасына бир саат галмыш һамы йүрүшчүләр өз ерләриндә идиләр. Йүрүшчүләрин кечәчәкләри күчәләрдә һәрәкәт даяндырылмышды.

Ләтиф өз рәгибләри илә стадиондан 500 метр аралы, дәмир йолу көрпусүнүн яхынлыгында даянмышды. Эстафетаны она чатдырандан алыб, тә'йин олунмуш күчәләрдә стадиона гачмалы, орада эстафетаны сонунчу йүрүшчү

Сабирә етирмәли иди. Сабир исә, ахырынчы 300 метри кечиб, стадионун шәрг трибунасы алтындаки финиш лентасыны гырмалы иди. Лакин эстафетанын башланмасына 10 дәгигә галмыш Ләтифкилин командасында ики йүрүшчүнүн ери дәйишилмишди. Гара мүәллим, «Спартак» чәмийәтинин стадионда сон мәсафәйә ән гүвәтли 300 метрчи гойдуғуну көрүб, Сабирин шәһәрдән кечан 300 метрә, Сабирдән гүвәтли олан Мәммәди исә стадиона кәтирмишди. Буну билән Ләтиф бирдән-бири сусталды. Демәк о, эстафетаны апарыб Мәммәдә вәрәчәкди. Бу мәсәлә һеч Ләтифин үрәйиндән дейилди. Сон заманлар унутмаға башладығы ки, гөзәб һиссләри инди енә бейнини думанландырды. Эстафета исә башланмышды. Дәгигәләр илдерым сүр'әти илә кечирди. Ләтифлә ярышан рәгибләри лап яхында даяныб һөвсәләсиз узаға, йола бахырдылар. Сары, гара, яшыл, гырмызы, ағ майкалы бойлу-бухунлу оғланлар кәркин бир вәзийәт алмышдылар.

«Бунларла Мәммәдин нә фәрги вар?»—дейә, Ләтиф дүшүнүрдү.—Мән бунларла күлүб-даныша биләрәм, бунлар мәнә һеч пәслик этмәмишләр. Лакин Мәммәд һәмишәлик мәннм рәгигимдир».

Бирдән узагда бир чанланма әмәлә кәлди. Ләтифин рәгибләри гачмаға һазырлашыр, ерләриндә атылыб дүшүрдүләр, көзләри йолда олдуғу һалда, бир аз һәйәчанлы о тәрәф бу тәрәфә кәзинирдиләр. Ләтиф исә инди онлары айдын көрмүрдү. Гырмызы, яшыл, гара, сары майкалар онун көзүндә бир-биринә гарышырды. Аяғлары ағырлашып, бәдәни кейиминди.

Бу вахт эстафетаны она чатдыран гыз учадан;

— Ләтиф!—дейә гышгырды.

Ләтиф диксиниб, биланхтияр гызын она узатдығы эстафетаны алды вә гачмаға башлады. Әввәл о, һамыдан ирәлидә гачырды. Анчаг аяғларыны күчлә чәкирди. Элә бил онлары ағыр даш бағламышдылар. Нәфәсини дә дүзкүн алмырды. Она элә кәлирди ки, Мәммәд әлиндә ағач онун гаршысыны кәсиб, гачмаға мүгавимәт кәстәдир... Рәгибләри кәлиб бир-бир Ләтифи кечирдиләр. Стадион исә артыг лап яхында иди. Будур, ким исә өзүнү стадионун мейданчысына чатдырды. Минләрлә адамын алгыш

сәсләри, элэ бил Ләтифи юхудан айылтды. О, йолдашларынын гарыш-гарыш, аддым-аддым газандылары мүвәффәгийәти һечә чыхардығыны инди анламаға башлайырды. Мин нәфәр шакирддин адындан гачан Ләтиф өз хырда, ярамаз һиссләринә гапылыб ярышы улдузурду. Илдырым сүрәти илә кечән бу санийәләрдә Ләтифин көзләри өнүндә мәктәби, она мээммәтлә бахан йолдашлары, мүәллимләри дурду. Элэ бил ону бу вахта гәдәр ким исә тутуб сахлайырды. Инди исә Ләтиф чырпыныб көрүнмәйән бу гүвәтли әлләрдән чыхмыш, ону өтмәйә башлаян сонунчу оғланлары керидә бурахмышды. Лакин кеч деилдимми? Ирәлидә беш нәфәр вар иди...

Сталин адына республика стадионунун гәшәнк архитектурасы вар. Онун галын диварлары яшыл мейданы әһәтә эдир. Сәма мави, һава илыг вә шәффаф иди.

Чәнуб-шәрг трибунасында Ләтифи көзләйән Мәммәд додагларыны кәмирә-кәмирә янындан өтән рәгибләринә бахыб көзүнү дәнкәдән айырмайырды. Будур, нәһайәт, дәнкәдә көй майкалы оғлан көрүндү.

— Ләтиф!— дейә. Мәммәд севинчәк гышгырды.

Мәммәдә чатана гәдәр Ләтиф баяг ирәли бурахдығы бир оғланы да кечди. Мәммәдин эстафетаны онун әлиндән һачан алыб ирәли атылдығындан хәбәри олмады. Мәммәд элә ити гачырды ки, стадионда адамлар яваш яваш аяға галхыр, ону көрән мәктәб йолдашлары исә ерләриндән сычрайыб:

— Мәммәд! Мәммәд!— дейә учадан гышгырыб она үрәк верирдиләр.

Ләтиф исә бу саат һамыдан артыг һайәчан кечирир, аз гала үрәйи ериндән голурду. О, мейданча илә бөлмәләр арасындакы йолла гачыр:

— Мәммәд, Мәммәд тез ол!— дейә гышгырырды.

Мүбаризә сон дәрәчә көркин иди. Мәммәддән габагда бир-бириндән бир аддым аралы дөрд нәфәр гачырды. Чәнуб-гәрб дәнкәсинә чатанда стадионда алгыш вә горху гарышыг үмуми бир бағырты эшидилди.

Мәммәд сары майкалы рәгибинни керидә бурахыб, дәнкәнин ортасында гара майкалы чатды.

— Мәммәд, Мәммәд!— дейә Ләтиф ашағыда онунла

параллел гачыр, һәм ялварыр, һәм дә она үрәк верир, сәси тутулана гәдәр чыгырды.

Шимал-гәрб трибунасында гырмызы майкалы рәгиби бир нечә санийә Мәммәдлә чийин-чийинә гачыб, ону керидә бурахмаг истәди. Лакин өзү керидә галды... Инди ирәлидә ағ майкалы бир оғлан, ондан етмиш аддымлыгда исә финиш лентасы көрүнүрдү.

— Мәммәд, аз галыб, ирәли!— дейә Ләтиф сон дәфә чыгырды.

Мәммәд ени бир сычрайышы ирәлидә гачанла өз арасындакы мөсафәни даһа да гысалтды. Үч аддым аралары галмышды. Йох, дейәсен ики аддым, бир аддым...

Стадионда он минләрлә адам аяға галхмышды. Ярышанлар финишә биркә чатырдылар. һакимләр әлләриндәки санийәләчәнләри һазыр тутуб, диггәтлә көзләйирдиләр.

Даһа бир сычрайыш... вә курултулу алгышлар.

Мәммәд рәгибиндән чәмисн бир синә ирәли кечиб ярышы апармышды. Финишин ағ лентасы ики инчә ганад кими онун һәр ики тәрәфиндә елләнирди. О, сүрәтини кеткәдә азалдырды. Севинчинин һүдуду ашымыш Ләтиф биринчи олараг, өзүнү Мәммәдә етириб ону гучаглады. Икиси дә тәрли олдуғу һалда, бир нечә санийә динмәз бир-бирләрини бағырларына басдылар. Сонра Ләтиф явашча леди:

— Чох сағ ол, Мәммәд!

Беләликлә, сүлһ эстафетасыны Ләтифкилин сәнәт мәктәби биринчи кәтирмишди.

О күнүн ахшамы радио говшағы шакирдләри тезликлә мәктәбин бөйүк салонуна йығылмаға чағырды. Он дәгигәдән сонра, минә гәдәр шакирд скамйлары амфитеатр шәклиндә дүзүлмүш бөйүк ишыгылы салона йығылды.

Ағ сачлы гоча мәктәб мүдирини бу күн нәдәнсә чох һайәчанлы иди. О, аяға галхыб шакирдләрә сон дәрәчә чидди, һәм дә севиндиричи бир хәбәр верди:

— Бизим мәктәбә Сталинград тикитисиндән сифариш кәлмишдир!

Оғлан вә гызларын севинч сәсләри вә курултулу алгышлары салону бүрүдү.

Сонра комсомол комитәсинин катиби Мәрданова сөз

алыб, бу тикинтинин эһәмийәтиндән данышыб, сөзүңү белә гуртарды:

— Сталинград тикинтисинин сифаришини өдәмәк, бу бөйүк тикинтинин иштиракчысы олмаг демәкдир!

Бу, доғрудан да, белә иди. Салонда һәйәчанлы бир, уғулту учалмышды. Бу уғулту узун заман сакитләшмәди. Сифаришин анчаг икинчи курсе шакирдләринә тапшырылмасы биринчи курседа охуяңлары һәм кәдәрләндирмиш, һәм дә наразы салмышды.

Данышмаг истәйәнләре сөз верилдикдә, Ләтиф дә сөз истәди. Мәрданова она тәәччүблә бахыб бу гарадинмәз оғланын ағыллы-башлы бир сөз дейә биләчәйинә шүбһә этди. Ләкин енә сөз верди.

Ләтиф яваш-яваш сәһнәйә яхынлашды. О, трибунага галхмәди. Элә сәһнәнин габағында даяныб, бир йолдашларына бахды, бир дә сәһнәдә отуран мүәллимләринә. Сонра дили чаша-чаша, астадан нә исә деди. Салонда енә сәс-күй галхды. һамы һәйәчанлы иди.

— Бир аз учадан даныш,— дейә, сәсләр эшидилди. Бу сәсләр Ләтифи үрәкләндирди. Инди о, салонда отуран йолдашларына тәрәф дөнүб данышмаға башлады:

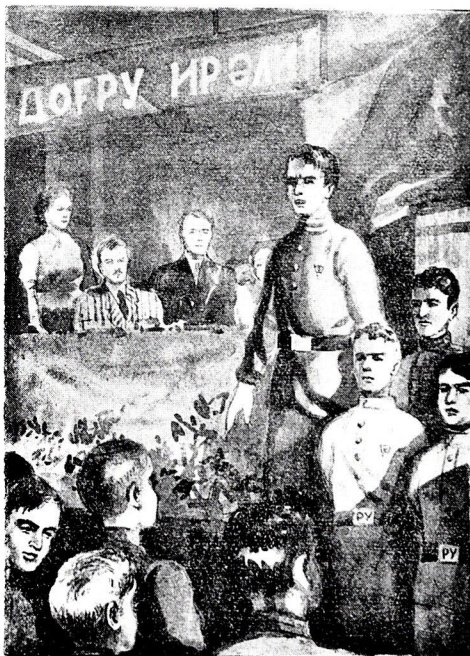
— Мәним атам... Сизин чохлаынызын ата вә анасы...

Ләтиф енә сусду. Салона дәрин бир сакитлик чөкмүшдү. Ләтиф сөзүнә давам этди:

— Мәним атам Вәтән мұһарибәсиндә Сталинграды мүдафиә эдәркән һөләк олмушдур. Мән о вахт кичик идим. Эввәлләр атама лайиғ оғул дейил идим. Инди исә она лайиғ олмаг истәйирәм. Инди мән сәнәткар олурам. Истәмирәм ки, бизим аталарымыз, гардашларымыз енә мұһарибәйә кетсинләр...

Гәрибә бир һадисә олду. Ләтиф данышан заман салонда даһа бир нәфәр биринчи курсе шакирди аяға галхыб, чидди, ағыр алдымларла динмәзчә она яхынлашды, Ләтифин янында дурду. Сонра даһа бири, сонра исә, сәһнәнин гаршысында бөйүк бир дәстә йығышды. Оңлар динмирдиләр. Анчаг элә бил данышан тәк Ләтиф дейилди, бу ушағларын һамысы данышырды.

— Сталинград тикинтисинин сифаришини өдәмәк онун иштиракчысы олмаг демәкдир, сүлпүн кешийиндә дурмаг демәкдир. Мәнә белә кәлир ки,— Ләтиф дөнүб архасында

топшан йолдашларына бахды, бир дэ тэкрар этди:—Биз беле калир ки, бу бөйүк тикинтинин иштиракчысы олмат хагыны бизим үчүн өзгөн үгрундакы дөйүшлөрдө һалак олмуш аталарымыз газанышлар.

Мәрданова һейрәтлэ Ләтифи динлөйирди. Ләтифлэ чин-чийинэ даянан һәсән астадан:

— Мәним атам Смоленскдә һалак олмушдур,—деди.

— Мәним атам Севастополда. Крымда, Таганрогда...—дөйө һиса, ләкин мәна долу сәсләр эшидидди.

Сонра һәсән ирәли чыхды, о, мүәллимләриннә тәрәф дөңүб деди:

— Биз әла охуруги, бу сифариши өдәмәйә бизә дэ ичазә вермәннзи хаһиш эдирки.

Бу һадисә, ушагларын белә сәмими хаһишләри мәктәб мүдире вә мүәллимләринә сон дәрәжә тәсир этмишди. Ушагларын хаһиши еринә етирилди.

Йүксәк чәрәян үчүн һазырланан кабел муфталары галыбчылар шөбәсинә верилди, орада ишләнлиб, торначы шөбәсинә калирди ки, бурада ики бөйүк гапаг шәклиндә олан кабел муфталары үчүн гайка вә болтлар һазырлайыб гапаглары бирләшдирдиләр.

Галыбдан чыхмыш гапаглар Ләтифин бригадасына кәлирди. Бөйүк дэзкаһын ашағы һиссәси дәннз далғасы ки-ми каһ кери чокилер, каһ ирәли чумур, үстүндә бәркидимиш кабел муфтасыны һамарлайырды. Ләтиф диггәлә чертйожа бахыб дэзкаһын дүймәсини басыр, бөйүк дэзкаһ ағыр бир һәрәкәтлә даһыр, металь сюотмаг үчүн дөликләрдән төкүлән су бухарланыб тавана галхырды. Ләтиф гапагы чертйожа тутушдуруб, бөйүк усталар ки-ми гулагынын далына тахдыгы гәләми элинә алыб гөйд эдир, енә дэзкаһын дүймәсини басыр, дэзкаһ ишләйирди.

Бәзән Ләтиф ишини гуртарыб галыбчылар шөбәсинә кәлир, көзлүк тахмыш кәч металл эридәнләрә вә Мәммәдин хүсуеи гара гум үзөриндә бөйүк чәддликлә һазырладыгы галыба бахыб күлүр, она саташырды.

— Эстафетаны кечикдирсән, Мәммәд,—дейирди.—Бир тәләс көрүм. Кәрәк мәнә чатдырасан. Мән дә һәсәнә. һәсән исә финиш лентасыны гырмалыдыр.

Һәсән дә өз торначылар шөбәсиндә бөйүк һәвәслә кабел муфтасы үчүн болтлар вә гайкалар һазырлайырды.

Дөшәмәдән тавана гәдәр йүксәлән пәнчәрәләрдән дүшән күнәш ишығы дэзкаһын һамар валыны вә бүтүн фырланан арасындакы һарылдадырды. Дэзкаһын тутма дишләри арасындакы һиссә, кәски алтында фырланыр, гывырым, парлаг йонғарлар күнәш ишыгында бөрг вуруб ағыр-ағыр ашағы салланырды. һәсәнә элэ кәлирди ки, бу нечә ай эриндә дэзкаһындан чыхан йонғарлары уч-уча бағла-сайды, йөгин ки, бурадан дағлардакы ушаг әвинә гәдәр чатарды.

Эстафета өз гайдасы илә йүксәк темплә кедир, йүрүшчүләр кет-кедә финишә яхынлашырдылар. һәһайәт, яһин исти күнләриндән бириндә мәктәб мүдире һәйәтә йығымыш шакирдләри шәрәфли сифариши еринә етирдикләринә көрә тәбрик эдиб, он беш нәфәр габагчыл шакирди Сталинград тикинтисинә гонаг көндәрәчәкләрини деди. Дәстәни комсомол комитәси катиби Мәрданова апарачагды, һазырланмыш сифаришләри исә шакирдләр өзләри орада тәһвил верәчәкдиләр. Бу шакирдләр арасында Мәммәд, һәсән, вә Ләтиф дә вар иди.

Шүбһәсиз, кедәнләрә гибтә эдәнләр дә аз дейилди. Сталинград тикинтисини көрмәйи ким арзу этмирди?!

Кечә иди.

Умуми ятағханада ишыглар сөнмүшдү. Ләкин ушагларын чоху ятмуду. Ширин арзулар, хәяләр онларын юхусуну гачырыр, һәрә өзүнү кениш зәһмәт һәятынын бир гәһ-раманы ки-ми һиссә эдирди. Ләкин ятағхананын гайдасыны һеч ким помзурду.

Һәсән өз севинчини вә кечирдийи һәйәчаны Фатма халая язмаг истәйирди. Ятағханада ишыг яндырмаг олмазды. һәсән яваша аяғ галхыб палтарыны кейди. Кағыз вә гәләм көтүрүб һәйәтә чыхды.

Һәйәтдә һәсәнин көзләри өнүндә гәрибә мәнзәрә ачылды. Айлы-улдузлу бир кечә иди. Сәма дәрн, мави бир дәннзә бәнзәйирди. Гәрибә сәсләр аһонкдар бир маһны ки-ми учалырды. Урәйи охшаян бу сәсләр ашағыдакы нәһәнк заводлардан, миллион ишыг дамчыларына гәрг олмуш әвләрдән, дәннзә үзән танкерләр, катерләр вә сейнерләрдән, бир сөзлә, Бакынын һәр күшәсиндән ахыр, гәрибә, һәм дә юмшаг сәсләнән бир симфония чеврилди. Саф, нәчиб һиссләр доғуран бу кечә симфониясы суһл эшги илә яша-

ян миллион инсанларын үрәк дөйүнтүсүндөн яранырды. Бу симфония үзәриндә исә, бөйүк бир адамын—Сталинин һейкәли йүксәлирди.

Һәсән һейкәлин постаментинин пилләләриндә әйләшиб, Фатма халая мәктүб язмага башлады.

«Әзиз Фатма хала! Биз сабаһ Сталинград тикинти-сичә йола дүшүрүк. Биз дә өз кичик пайымызы бу тикинти-һә веририк. Ләтиф чох яхшы оғлан олмушдур. Мәммәд ядыныза кәлирми? О инди әсл гәһрәмандыр. Мәнә даһа һеч кәс довшан демир. Ләтифлә мәнә комсомола гәбул әтдиләр. Сабаһ сизин бөйүтдүйүнүз үч оғлан Сталинграда йола дүшүр. Чох сағ олуңуз, Фатма хала!»

Сәһәр тездән Бақы дәмйр йолунуң йүк стансиясындан бөйүк бир гатар йола дүшүрдү. Ачыг платформаларда күмүш рәнкли кабел муфталары дүзүлмүшдү. Баш вагонда исә сәнәт мәктәби палтары кеймиш он беш оғлан вә Мәрданова даянмыш, онлары йола салан йүзләрлә йолдашларына әл әдиб видалашырдылар. Ушаглар гышгырыб, онлара нә исә тапшырырдылар. Ләкин гатарын сәсиндән һеч бир шей баша дүшмәк олмурду. Онлар систерн гатарларынын янындан өтүб кечир, мөһтәшәм заводлары, дәнннз буругларыны, бөйүк Бақыны керидә бурахырдылар.

Сүлһ эстафетасы давам әдирди. Һәсән ушаг әвиндән чыхдығы илк күнү, машында кечдийи йолу хатырлады. Әввалләр она әлә кәлирди ки, ән бөйүк сәәдәт Бақыда сәнәт мәктәбиндә охумагдыр. Соңра һазырладығы гайкалар вә чүрбөчүр деталлар ону Бақы заводларына исниндирди. Инди исә, Һәсән йолдашлары илә гәһрәмән Сталинграда кедирди. Илләр өтәчәк, ени каналлар, дәннзләр яраначаг вә бу бөйүк сәәдәти яратмагда кәнч сәнәткарларын да кичик пайы олачагдыр.

Гатар бөйүк бир сүр'әтлә ирәлиләйир, кәнч сәнәткарларын көзләри өнүндә кениш, ишыглы үфүгләр ачылырды.

Ноябрь, 1951.

ОКЕАНЫН О ТАЙЫНДА

Океанын саһилиндә санки бир тунч һейкәл дуруб күнәшдән парылдайыр. Яхынлашдыгча онун бир инсан, бир зәнчи олдуғу көрүнүр. О, бир һейкәл кими сусур. Санки әслрәрдән бәри бурада дуруб нә исә көзләйә-көзләйә даша дөнмүшдүр. О даныша билмир, чүнки она данышмаг гадагандыр. Ләкин о бир инсандыр. О да бир инсан кими дүшүнә билир. О яшамаг истәйир.

Она данышмаға ичазә верилсә данышар, ләкин онун данышдығы шей чох кәдәрли олар. О данышар вә дейәр ки:

— Мән бөйүк океанын саһилиндә дурмушам. Узәг үфүгләри сәйр әдирәм. Мәнә әлә кәлир ки, гоча мәһрибан анам мәнә ширин бир нағыл данышар: о тайда, бөйүк океанын о тайында бир дияр вар: әлә бир дияр ки, орада һәят азад, зәһмәт азаддыр... Орада һәр бир намуслу зәнмәткеш инсан, истәр ағ олсун, истәрсә гара—фәрги йохдур, азад яшайыр.

Индичә океан көпүрүб далғаланырды, бәлкә дә мәнә әлә кәлирди. Гаршында, аяғымын алтында саһилләрлә

ойнашан ләпәләрин шырылтысыны эшидирәм. Ләпәләр нә исә пычылдашыр. Бәлкә онлар да азадлыг әфсанәси сөйләйрләр!

Архамда бир мазар вар. Бу, индичә басдырдыгым кәнч бир зәнчинин, һәмйерлимин мазарыдыр. Гой һамы билсин: онун ады Чоу иди.

Америка! Мән ону һәм сеvirәм, һәм дә она нифрәт эдирәм! Сеvirәм, чүнки бурада догулмушам; нифрәт эдирәм, чүнки Чоуну бурада өлдүрдүләр.

Чоу бир зәнчи иди. Ади бир зәнчи...

Аһ, эй океанын далгалары!.. Күләк гопуб сизи о азадлыг вә сәадәт диярынын саһилләринә апаранда, орада Америка зәнчиләринин ағыр һаятындан данышын!..

Мәни күрәк чәзасына мәһкум этдиләр, чүнки мән бир гызы, ағ иргә мәнсуб олан бир гызы сеvмишдим. О да мәни сеvмишди.

Мән бир-биринә гарышмыш чәркә илә узанан тиканлы мәфтилләр архасында даяныб сөнүк көзләримлә океаны ахтарырдым.

Мәнә элә кәлирди ки, океан азадлыг әләмәтидир. Мәфтилләр исә сәрт вә амансызды. Мәним көзләримдә һәр шей, һәр шей сөнүр, үмидим дә солурду. Элә бил мән тәк идим. Лакин белә дейилди. Бурада минләрлә адам варды. Һамы да мәнә бәнзәйирди. Онлардан бири дә Чоу иди. Онун көзләриндә ашкар көрүнән үсян вә нифрәт ифадәси вар иди.

Бир күн ики сәрхош американ забити бир-бирилә мүбәһисә этди. Онлар һәрәкәт эдән һәдәфи күллә илә вурмаг истәйирдиләр. Һәрәкәт эдән һәдәф әсирләрдән бири олмалы иди. Ким вурса иди, 25 доллар газаначагы.

Онлар бизә яхынлашыб әмр этдиләр:

— Икнинздән бириниз гачмалысыныз. Гачмасаныз элә бурадача өләчәксиниз!

Тиканлы дарвазанын гапылары чырылты илә ачылды. Биз донмуш кими бахырдыг.

— Икнинздән бириниз!— дейә забит тәкрар бағырды.— 400 метрә гәдәр күллә атмаячагыг. Сонра әкәр күллә дә-

йәрсә, демәк, бәхтиниз кәтирмәди. Дәймәсә, о азад чөл, о да сиз.

Мән Чоунун көзләриндә сонсуз севинч вә гейри-ади бир парылты көрдүм. Әлини тутуб бәрк сыхдым:

— Сән һәлә чавансан,—дедим—сән гал, мән гачагаҗам.

Лакин Чоу әлини мәним әлимдән күчлә гопарыб, дарвазая тәрәф сычрады вә йүйүрмәйә башлады: О, нә гәдәр севинчлә гачырды!

Орада артыг тиканлы мәфтилләр йох иди, кениш сәһ-ра вә тәмиз һава...

Дүшәркәнин һәр тәрәфи радиолашдырылмышды.

— 100 метр,—дейә радио илә бир сәс курулдады.

О, гачан инсан азад идими? Ахы бурада әли силаһлы инсан овчулары даянмышдылар. Онларын бири 25 доллар газаначагды.

— 200 метр,—дейә сәс енә курлады.

Чоу даһа бәрк гачмаға башлады.

— 300 метр.

Лакин бу сәсләр артыг узагдан кәлирди. Чоу узаг-лашдыгча бу горхунч сәс зәифләшир, онун үмиди артырды. О, океана тәрәф гачырды.

— 400 метр.

Бир нечә күллә сәси эшидилди.

Мән, Чоунун йыхылмасыны көрмәк истәмәдийим үчүн көзләrimi юммушдум. Күллә ачылындан бир нечә сәнийә сонра горха-горха көзләrimi ачдым. Чоу һәлә дә гачырды.

О, нә гәдәр мәс'уд иди. Күлләләр Чоуя дәймәмишди. Забитләрдән бири Чоунун ардынча бахараг—«О, доғрудан да, гачыр ки»,—дейә автоматыны дүзәлдиб ону нишан алды вә атәш ачды.

Чоу, бичилмиш бир сүнбүл кими ерә йыхылды.

Сакитлик чөкдү. Сонра забитләрдән бири мәнә тәрәф дөнүб риякар бир нәвазишлә күлдү:

— Сән дейәсэн ону чох севирдин, һә?—деди,—ичазә верирәм, кет басдыр.

Мән бир кәлмә данышмадым. Чүнки даныша билмәдим. Бир бел көтүрүб кезәтчинин нәзарәти алтында ора

кетдим. Хәфиф күләк элә бил Чоунун сачлары илә ойнайырды.

Онун көзләри кениш ачылыб, сонсуз сәмая тикилмишди. Мән онун гаршысында диз чөкүб башыны әлләрим арасына алдым.

— Сән нә үчүн белә этдин?—дейә сонсуз һәйәчанла сорушдум.

Чоу мәнә элә бахды ки, дейәсэн енә күлүрдү.

— Мән хошбәхтәм,—деди,—о тиканлы мәфтилләрдән азад олдум.

О, сон гүввәсини топлайыб сөзүнә давам этди:

— Неч билирсәнми, достум, нә олду? Мән ики дәгигә азадлыгга олдум. Ики дәгигә!..

О, әбади олараг көзләрини юмду.

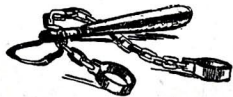
Мән океанын саһилиндә дурмушам. Индиçә океан көпүрүб далғаланырды. Бәлкә дә мәнә элә кәлирди.. Гаршында, аяғымын алтында саһилләрлә ойнашан ләпәләрин шырылтысыны эшидирәм. Онлар нә исә пычылдашырлар.

Әлимдә бел дурмушам. Архамда бир мөзар вар. Бу, индиçә басдырдығым кәнч бир зәнчинин—һәмйерлимин мазарыдыр.

Гой һамы билсин:—Онун ады Чоу иди.

Америка! Мән ону һәм севирәм, һәм дә она нифрәт эдирәм. Севирәм, чүнки бурада доғулмушам, нифрәт эдирәм, чүнки Чоуну бурада өлдүрдүләр.

1949-чу ил.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Гыймәтли дамчылар	3
Ики көмәкчи	24
Гығылчылар	34
Гызыл мейданда	48
Сүлһ эстафетасы	54
Океанын о тайында	75

Рәссамы *А. Бачиев*

Редактору *Камран Маммадов*

Техредактору *Ә. Г. Мир Чәфәров*

Корректору *А. Заһиров*

Чапна имзаланымыш 13/V-1952 ил. Кағыз форматы 60 × 83—2,5=
=4,55 Чап листи (учот-нәшрийят листи 4,7 ФГ12329
Сифариш № 79 Тиражы 10.000.

Азәрбайчан ССР НС янында Полиграфия Сәнаеи, Нәшрийят
вә Китаб Сатышы Ишләри Идарәсинин «Гызыл Шәрг»
мәтбәәси. Бақы, һәзи Асланов күчәси, 80.

1 ман. 45 гэл.

Г. СЕИДБЕЙЛИ
Ц Е Н Н Ы Е К А П Л И
(на азербайджанском языке)

Азербайджанское
Издательство Детской и Юношеской Литературы
Баку — 1952